

МИХАИЛ АНЧАРОВ

СОДА-СЛЪНЦЕ

Част 1 от „Сода-слънце“

Превод от руски: Маргарита Лечева, Освалд Лечев, 1973

chitanka.info

Както е известно, при формулирането на една хипотеза авторът сам допуска възможната ѝ погрешност, за да я отхвърли по-късно чрез строги опити или да я потвърди, може би, видоизменяйки я.

Академик Н.
Семьонов

Най-богато е най-конкретното и най-субективното. Индивидуалното съдържа в себе си, сякаш още в зародиша си, безкрайното.

В. И. Ленин

А ЗА КАКВО, СОБСТВЕНО!

За него казваха: несериозен е, обича сензациите. А когато се сбогувахме, гледах го и си мислех — напротив, много е сериозен, сериозно обича сензациите. Ето неговата позиция:

Помислете сами — какво е сензация? „Сенсус“ — значи чувство, „сензация“ — потресение на чувствата. И какво лошо има в това, че човек обича потресенията? Тече си животът трезво, хората са заети с ежедневието си. И изведнъж човек се оглежда и вижда — тече си животът трезво, хората са заети с ежедневието си. А по-нататък какво? За какво да се трепем? За храна? Облекло? Интересни пътувания? А къде ще пътуваш? По-далече от старостта няма да идеш и всичко, което ти се полага да видиш през твоята част от пътя, ще го видиш през прозореца на вагона или през прозореца на космолета. Господи, но нали космолети ще има чак когато ги построят! А кога ще стане това? И дотогава трябва да чакаш, да чакаш, а животът си изтича полекичка от чучура на бърдучето.

Когато му предложиха да напусне, той ме попита:

— А вие вярвате ли, че археологията има значение само за историята на материалната култура? И защо да я изучаваме, тая култура?

— Затова ви и уволняват — казах аз — защото, ако се копне по-надълбоко, ще се окаже, че не знаете защо се занимавате с археология.

— Не, скъпи учителю — каза той. — Не за това ме уволняват. Уволняват ме именно защото искам да копна по-надълбоко. И точно в това виждам аз задачата на археологията.

— Игра на думи.

— Не — каза той. — Не е игра на думи. Просто вие все се преструвате. Доколкото археологията изисква пари, вие се преструвате, че изучавате миналата култура, за да помогнете на сегашната. А как ще ѝ помогнете? Е, ще намерите две-три украшения и една керемидка, която със скука ще гледат в музея отличниците от

девети клас, а по-умните ще си намигат с момичетата от съседната група.

— Правилно ви уволняват.

— Разбира се, че правилно. Стараят се да премахнат свидетелите на престъплението.

— На какво престъпление? Мислете какво говорите!

— Говоря точно това, което мисля. А то не се харесва. По-добре помислете върху това, което казах. Вие защо започнахте да се занимавате с археология? Защото искахте да копнете по-надълбоко и да намерите нещо сензационно. Не е ли така? Но вие тогава бяхте дете, иманяр, така да се каже, романтик. А после възрастните чичковци и лелички, на които не им беше провървяло и които през целия си живот не бяха изкопали дори една дреболия от гробницата на Тутанкамон, ви обясниха, че археологията е тежък труд, а не гонитба на сензации. А нима това не подлежи на съмнение? Ами ако археологията е именно гонитба на сензации? Ако точно това е нейната същност? Главни находки са тези, които помагат на човека да опознае самия себе си. Нима не е, така? И нима това не е сензация? А после вие пораснахте и маймунският инстинкт на подражанието ви накара да се откажете от самия себе си. Археологията е тежък труд! А за какво е този труд, ако той не води до сензации, тоест до находки, които потресават чувствата ни с това, че отварят очите на човека за самия него?

— И освен това вие прекалено много говорите — казах аз.

— Добре, подписвайте заявлението за напускането ми — каза той. — Изгонвате единствения поет от вашата вехтошарска будка.

Уволниха го. Той винаги е бил майстор на нелепи сензации. Може би най-нелепата от тях е тази, че го уволнихме, а подготвяме експедиция по негови материали.

Дано това да е последната сензация, стига ни толкова. Археологията е наука, която е нужна, за да... А за какво, собствено?

ЕТО НЕГОВАТА ЛОГИКА

Той беше странен момък. На лицето му винаги блуждаеше една неопределена, усмивка. Никой не можеше да разбере какво всъщност му трябва в археологията и въобще какво всъщност му е нужно в живота.

Една нощ той дойде при огъня на експедицията и каза:

— Салют алейкум.

И никой тогава не се досети, че това не е евтина острота, а формулата на неговата личност — причудлива смесица от стари и нови приветствия, с които се обръщаме към околния свят.

Във всеки човек живеят сякаш два човека. Всички знаят това. Общо взето, те си живеят спокойно и към външния свят обикновено са обърнати с едната си страна. По нея и съдят за човека. Другата се е притаила и чака удобен случай да се прояви при изключителни обстоятелства. Тогава казват — герой или обратното — подлец. А за какво говори това? За нищо. Просто втората страна на личността е по-приспособена или обратното — не е приспособена към тези изключителни обстоятелства. И ако обстоятелствата не са изключителни, а ежедневни, ние бихме познавали този човек откъм другата му страна, а не откъм тази, с която се сблъскваме в условия, приети да се считат за нормални. А всъщност, наистина ли са нормални тези условия?

Ето, аз ходя на работа, която ми е опротивяла, и знам какъв съм в работата си. А ако ми дадат работа по сърце — какво бих правил? Не се знае. Само се мисли така — дай на човека работа по сърце и всичко ще е наред. В действителност отгук и започва най-сложното. Един с радост ѝ се отдава целият и нищо друго не му трябва на света, освен любимата работа; друг ще види в нея само средството, което ще му помогне да се издигне над хората; а трети изобщо ще се уплаши от свободата и душевния простор и няма да се реши да се измъкне от скучната си черупка и цял живот тайно ще мрази осмелилите се и ще

се радва на неуспехите на смелчаците и безкористно и безстрашно ще слага крак и прът в колелата им.

Но може би най-сложен е случаят, когато човек дълго е чакал момента на срещата с щастливата работа и най-после се измъкнал в простора и просторът го е ослепил. Пусни славея от клетката — ще полети и ще падне мъртъв на земята, поел глътка небе. А ако отначало полети малко из стаята, всичко ще мине добре. Може би.

Общо взето, от всички наши само аз се досещах какво става с него. Разбрах, че това е точно четвъртият, последният случай. И затова двата човека в него не се разбираха и през цялото време бяха в борба. Това се проявяваше във всичко. Разказва например нелепи смешни истории, край него смях, около очите му весели бръчици, а дългата му муцуна е печална. А в една такава утрин, когато в далечината се чува само бръмчене на мотор, а зад глинения дувар равно дишат воловете и целият свят се усмихва, гледам го — върви насреща ми и той също се усмихва. А когато се приближи — в присвитите му очи блискат сълзи.

Интересуваше го проблемът за дявола. Учудвате ли се? Ама не, разбира се, не за онзи мистичен, религиозен и прочее дявол, а за съвсем реалния. Тоест, той беше убеден, че в действителност там е имало нещо такова. Нещо такова, което е послужило като тласък за всички басни, приказки, описания, безброй изображения. Разбира се, като съвременен човек, той знаеше, че дяволът е олицетворение на силите на злото. На всички сили — и природни, и обществени — които са трудни за разбиране и е най-лесно да бъдат отнесени към измисления дявол. Е, всичко това е така, разбира се, но защо тогава дявола го изобразяват като страшилище, а бога — човекоподобен? Сигурно защото бог — това е идеалният човек, тоест човекът, който носи на околния свят само добро, а дяволът е нещо вредно и затова трябва да го изобразяваме като чудовищно-безобразно същество. Но ако е така, ако зад понятието „бог“ стои представата за идеалния човек, тоест реално същество, то следва да се допусне съществуването и на нещо чудовищно-реално, което е пакостило и носило злини и на което са били приписани всички човешки нещастия. Това е неговата логика.

ТОЙ БЕШЕ НАУЧЕН СЪТРУДНИК

Ненапразно го изгониха от експедицията, когато, след като работи един месец безплатно и само се храни около общия огън, изказа тази фантастична идея. Собствено, изгониха го само защото тази идея, след като веднъж беше изказана, придоби странна притегателна сила. Започна се някаква дяволщина. Моите сериозни съвременни момчета, на които дори Хемингуей започва да им се струва остарял, изведнъж започнаха да се интересуват не от разкопките на могилите, а от древни книжни глупости, мъчейки се да намерят в тях някакви признаци на онова, което е послужило като реална първооснова за създаването на нелепия и страшен образ. В разговорите по време на зеления чай и стопленото задушено се появиха имената на Сведенборг, Яков Бьоме. Когато отначало на шега, а после с някакъв нервен смях се споменаваха магьосници, огнени духове, змейове и дракони, аз все още търпях. Кой не обича приказките? Археологът има нужда от фантазия не по-малко от математика. Фантазията е хигиена на мозъка, освен всичко останало. Нека се развличат, мислех си аз, нека си почиват от логиката. Ала когато това започна да преминава всякакви граници, когато Валя Медведева, спокойно момиче, изведнъж заяви, че би трябвало да се свърже понятието „дявол“ със запазилите се, може би, екземпляри допотопни животни, когато Паша Биденко ѝ възрази, че на дявола се приписва дълбоко познаване на човешката природа и затова за негов прототип би могло да послужи само разумно същество, разбрах, че е време да свърша всичко това.

Знаете ли какво, скъпи мой — му казах аз. — Оставете ни на мира и си вървете по пътя.

Той си тръгна по пътя точно както и дойде. Усмихна се и се отдалечи от огъня, оставяйки след себе си леко зашеметяване и непонятна мъка.

Разкопките продължаваха успешно. Бяха намерени следи от висока материална култура. Натъкнахме се на пазарен площад, на

древни чаршии, на оръжие. Много сандъци с предмети на материалната култура, прономеровани и обвити в цигарена хартия, откараха нашите въдеходи и с настъпването на студовете експедицията прекрати работата в полето и се върна в Москва, за да систематизира и опише намереното.

А в Института по археология при Академията на науките срещнахме него. Той беше научен сътрудник.

ТОВА Е ДЕМАГОГИЯ

Как е могъл да прелъсти началството, никой не знаеше, но фактът си е факт — този човек, нямащ нито научни знания, нито публикувани трудове, нито поне сериозна подготовка, в момента на нашето завръщане работеше като научен сътрудник в института. За какви толкова заслуги го бяха назначили при нас, беше непонятно. И затова стана подозрително. Плъзнаха слухове. Мненията се разделиха. Тръгнаха най-невероятни слухове. Едни го смятаха за таен сектант, други — за работник от ОБХСС, дошъл на ревизия. А Ноздръров, приятелят на Собакевич, дори пусна слух, че бил Наполеон. А само аз знаех нелепата истина.

Началникът на отдел кадри, когото никой не беше виждал да се смее, въпреки че винаги учтиво се усмихваше, веднъж тресейки се от съдържан смях и избърсвайки сълзите си, ми каза:

— Клоун.

— Кой?

— Цирков клоун. Последното му място на работа е циркът.

— Но вие се смеете — казах аз.

— Ами че как да не се смея? Погледнете каква снимка донесе за личното си дело.

Обикновена снимка 4,5 на 6, а на нея една наплескана маска. Задъхах се.

— Ама успокойте се, Владимир Андреевич — каза началникът на отдел кадри. — Той после донесе истинска снимка. А тази си я оставих за спомен.

— Какво общо има тук снимката?! Веднага отивам при директора. Превръщате науката в някакъв цирк.

— Именно цирк, Владимир Андреевич. Само че нищо няма да излезе. Лично разпореждане на директора.

Той говори още нещо, но аз не го слушах.

Ето разговора ми с директора:

— Знаем, Владимир Андреевич. Знаем. Пийнете си сода...

— Благодаря.

— Кажете, Владимир Андреевич, може ли според вас, например депутат от Съвета да бъде клоун?

— Не знам. Според мен е нелепо.

— Браво. Имаме еднакви възгледи. Това ме потиска.

— Така ли?

— Точно така отговорих на въпроса му. Точно така. А той каза: „Ако клоунът прави изкуство — може, а немарливите трябва да се гонят, дори и да са археолози. Пита се, може ли един клоун да бъде учен?“ Имате ли възражения, Владимир Андреевич?

— Имам. Това е демагогия.

— Тогава прочетете това. Поседнете. Само шестнадесет странични са.

СЕКРЕТИТЕ

Това беше статия, в която на обикновен, ненаучен език се съобщаваше примерно следното.

Сред италианските майстори, взели участие в построяването на Московския кремъл, най-забележителен с бил Аристотел Фиоравенти. Затова се е създало мнението, че той е бил и най-важната фигура. Между другото се оказва, че основните съоръжения на Кремъл — кулите, стените — е проектирал един полузабравен човек.

В Европа има само две такива крепости — в Москва и в Милано. По онова време те са си приличали като близнаци. Защото островърхите шатри на московските кули са били надстроени значително по-късно. Фамилното име на този човек е написано от вътрешната страна на Спаската кула. „Пиетро Антонио Солари от Милано.“

Всичко това, общо взето, е известно. Просто може би никой не е изброявал поред обектите, построени от Пиетро Антонио и затова, не се е смятало, че той е главният проектант на Кремъл. Е, какво. Може да се приеме това съобщение и акцентите в справочниците да се разпределят по друг начин. По-нататък започваше интересното. Той доказваше, че Пиетро Антонио Солари произхожда от миланските Солари, чиито членове на семейството до един са били свързани с изкуството, инженерството и така нататък.

Ако се вземе предвид това, че всички майстори на Милано така или иначе са се срещали на строежа на двора на Лодовико Моро, чичо на немощния херцог Джан Галеацо Сфорца, ако се вземе предвид това, че всички Солари по известни причини са напуснали Милано около 1490 година, тоест в годината на пристигането на Пиетро Антонио в Москва, ако се вземе предвид това, че Христофор Солари е бил ученик на Леонардо да Винчи (сега това е официално признато), ако се вземе предвид това, че Леонардо да Винчи точно по това време е строил Миланския Кремъл, то става ясно защо руските пратеници са поканили за такава важна работа никому неизвестния юноша Пиетро

Антонио Солари, а не са поръчали построяването на Кремъл на европейската знаменитост Фиоравенти, наречен Аристотел. А това, че официалната история е забравила за Пиетро Антонио е обяснимо: на кого му се иска да признае, че Кремъл на Москва, на третия Рим, е строил второстепенен инженер? Затова — да живее Аристотел Фиоравенти!

А е станало така, че в лицето на Солари е бил поканен самият Леонардо да Винчи, един от най-загадъчните хора в историята. Например известно ли ви е, че първата карта на Америка с първия надпис „Америка“, където Америка за пръв път е изобразена като отделен континент, заобиколен от океани, е била намерена сред книгата на Леонардо? „Е и какво от това?“ — ще кажете вие. Ами това, че тя е била направена преди Магелан, който пръв е видял, че Америка е отделен материк, а не обратната страна на Индия, както са мислили и Колумб, и Америго Веспучи.

Не забелязах как сам се увлякох от доводите на този клоун. Не, тук не миришеше на клоунство. Пък и какво е клоунът? Защо човек решава да се посвети на една работа, целта, на която е постоянно да предизвиква смях над себе си?

Струваше си да се помисли над това.

Строителят на Московския кремъл е ученик на Леонардо да Винчи. Това е добре, това е отлично, това променя много представи за Европа и за връзките на Русия с Италия. Но защо именно ученик? Малко ли майстори са живели в Милано по онова време, когато Леонардо е строил Кремъл? Пък и Леонардо не го е строил сам. Нужно е, макар каквото и да е пряко доказателство. Представете си — имаше го.

Ако минете покрай стената, която върви успоредно на Москва река, на самия ѝ връх ще видите странни отворстия. Странни са, защото не са в зъбците, както обикновено, а между зъбците, под подножията им. Зъбците не са украшение: зад тях са стояли войни, а през отворстията са изливали вряла вода и смола. А тук отворстията се намират между зъбците, в тухлената преграда, зад която не може дори да се легне — толкова е ниска. Безсмислени отворстия в крепостна стена не може да има.

И ето, в рисунките на Леонардо той открил такава машина. В отворстията между зъбците са пъхнати прътове, отвън са свързани

понежду си с обикновени греди, а откъм вътрешната страна се опират в система от лостове, стълби, защитниците натискали лостовете и външните греди, хоризонтално лежащи по продължение на цялата стена, отхвърляли назад стълбите.

Ето за какво са отворстията между зъбците. За да се приложат в Московския кремъл Леонардовите секрети.

СОДА-СЛЪНЦЕ

Така.

Какво знаем ние за миналото, щом като знаем толкова малко за настоящето? А искаме още и да предсказваме бъдещето. Натрупваме факти, завиваме ги в цигарени хартии, трупаме ги по полиците и съвсем не можем да схванем вътрешната им връзка. Напасть някаква. Където се появи този човек, там изчезва устойчивостта, започва някаква клоунада или дяволщина. За какво въобще е клоунът? Защо е тази вечно отмираща и вечно възраждаща се професия?

Наричаха го Сода-слънце.

Американските летци, които току-що бяха хвърлили бомбите си над Берлин и сега пиеха до тезгяха в нашата база, го посрещнаха с непонятен весел лай. Беше ги прикрил от „месершмитите“, когато се прибираха в базата. Сам свали в морето два „месера“, третият задимя към хоризонта.

— Сода-уиски — предложиха му те.

— Сода-слънце — каза той и започна да лови с устни капки слънчев дъжд, долитащи през отворения прозорец.

Преведоха на американците — сода-слънце — те пак се смяха и се напиха от радост. Започнаха да го наричат Сода-слънце. Всичко в базата светваше, когато се появяваше той. Слаб, с близко разположени кафяви очи, удачник във всяко начинание, внимателен и мил с девойките. Момичетата от БОА — батальон за обслужване на аеродрума — стенеха, като го чуеха да свири. А той си подсвиркваше винаги една и съща песничка:

*Отшумяха далеч дните златни,
безогледна любов ме зове.
Ех, коне мощ врани, крилати,*

черни, врани вий мои коне.

А романи той изобщо нямаше и коя е неговата „безогледна“ любов никой не знаеше, и вино не пиеше, само ловеше с устни капки дъжд, когато се връщаше от полет без нито една дупка в самолета. И се отдалечаваше от „месерите“ винаги по посока на слънцето. Блесне с крилата си и изчезне в ослепителния диск.

*Ще постеля шейната с килими,
ленти в гривите аз ще влета,
ще прозвъннат звънчета незрими,
ще те грабна тъй както летя.*

Така отлетя и последния път към слънчевия диск. Блесна с крилата си и изчезна в ослепителния блясък. Никой не го видя оттогава. Изчезна.

Американските летци пак долетяха и тръгнаха към тезгяха, разкопчали канадските си куртки.

— Сода-слънце! — викаха те, търсейки го с очи.

— Сода-уиски — им казва новата бюфетчица.

Те пак се напиха, но лошо, мрачно се напиха. А щурманът момче все плачеше и викаше: „Сода-слънце!“ — и все се озърташе наоколо.

*Не препускат след нас враговете,
успокой се ти, мило дете.
Няма никой да стигне конете ни,
неуморните черни коне.*

Когато се появи през нощта край огъня на нашата експедиция, веднага го познах по свиренето. Свиреше си песничката за безогледната любов и враните коне. Познах го веднага, въпреки че беше напълнял и лицето му танцуваше от ежеминутно сменящи се изражения. Клоунада. Сега го бяха приели в института по археология

заради работата му за Леонардо, а се оказа, че е клоун. Дяволщина. Минаваше изпитателен срок.

Нито веднъж не дадох да се разбере, че го познавам. Защо? И той не позна в мен скромния „техничар“, който помагаше да се вдигне опашката на сребърната му птица, а сега е станал доктор на науките и негов началник. Стар съм и ми горчи, когато виждам клоуната на живота. Когато го виждам, всичко си спомням, как го наричаха Сода-слънце и как ловеше капките с ярките си устни. Бедните малки капчици — те са хиляди. Сега е нощ, вали дъжд. Падат надолу капчиците — и вече ги няма. А нали всяка капчица е нечие море. И някой необикновен с ясни очи гребе към другия бряг. Защото всички морета са вътрешни. Само океанът мие материците. И аз реших — добре, нека да търси своя дявол. По дяволите всички съмнения. Ще му помогна във всичко, в което поиска. В името на „Сода-слънце“ — най-хубавото питие на земята, в името на клоуната на живота, в името на безогледната любов и враните коне. Нищо не се е изменило. Аз съм техничар, а той е Сода-слънце, само че изранен и аз ще му помогна да разпери сребърните си криле.

А на дърдорковците и на техния патриарх Ноздръров ще им запуша устата. Аз рядко освирепявам. Но по-добре да не ме закачат.

— Каква помощ ви е нужна?

Той се замисли.

... Ласка — каза той.

— Какво?

— Работя добре — каза той — когато ме обичат.

... Сода-слънце... — казах аз, не се сдържах.

Той вдигна към мен ресниците на близко сложените си очи.

— ... Веднага ви познах — каза тихо той. — Затова и дойдох при огъня. Там. Край Херсон...

Стиснах силно дръжката на креслото.

— Имах една стара работа за Леонардо — каза той. — Когато ви видях при огъня, си помислих защо пък да не стана археолог?

— Дяволщина... — казах аз. — Или цирк.

И преглътнах буцата.

Той рязко смачка цигарата си.

— Не бива — каза той.

Потупа ме по ръката и излезе.

През прозореца на кабинета струеше слънце. Пих студена вода от шишето.

Сода-слънце...

ВЪЗРАСТНИЯТ ЧОВЕК БЕШЕ МОМЧЕ

И ето сега аз подписах заявлението му за напускане и той се уволняваше от института. Губя го. Този път завинаги.

Отидох при директора.

— Не, не молете, Владимир Андреевич — каза той. — Стига ми тая напаст.

— Но нали експедицията така или иначе ще се проведе?

— Без него — каза директорът.

— Нима малко е направил?

— Достатъчно направи — каза директорът. — Предостатъчно. Около института се вдига безсмислен шум. Сензация. Поповете са се размърдали. Само това ни липсваше — да намираме доводи в полза на религията.

— Точно обратното. Ако бъде доказано съществуването на някакво реално същество, това ще бъде краят на най-важната половина на всяка религия. Какъв дявол е това — с анатомия, телесност, обмяна на веществата? А какво пък е религията без дявола?

— Е, добре, за какво му беше този прословут пеец Митуса, така нареченият автор на „Сказание за Игоревия полк“? Та той обърна против нас всички професори слависти. Не могат и да слушат за Митуса. И за какво? От щуротия. Нима доказва авторството на Митуса?

Действително, авторството му той не доказва, но разби някои и други доводи. Те казваха, че думата „словутный“ е обикновена — славен, прославен. А той доказва, че всички имена, които завършват на „слав“: Изяслав, Брячислав, Ярослав, Стислав и други — са специфично княжески. Не княжеските имена са все Добрин и Путята. И излиза, че „словутый“ — не е просто прославен, а по-скоро царствен. А каква е разликата — славен или царствен? Работата е там, че Митуса изобщо не го смятат за поет. Твърдят, че дори думата „Митуса“ не е име, а отглаголно съществително от глагола „митусить“ — тоест пея, танцувам — и въобще не е име, а прозвище на шут. А думата „царствен“ не е много подходяща за шут. Що се отнася до

думата „Митуса“, той преровил всички източници и никъде не намерил втори път тази дума, това „отглаголно съществително“, въпреки че глаголят „митусить“ се среща доста често. А освен това открил, че у завърналите се от Канада карпатски славяни името Митуса го има и сега. То е умалително — Митуся, Митка, Дмитрий. И като завършек на всичко открил родословната книга на дворяните Митусови, издадена през четиринадесета година, а те водят началото си от прословутия певец Митуса.

— Сензация, щуротия — каза директорът. — Несериозен е. Внася в науката нездрав ажиотаж. Разхвърлян е. Като всеки дилетант, само сензационни идеи. А похват има. Може да бъде учен.

— Той може да бъде всякакъв. Той е човек — казах аз. — И като човек се е обидил за великия поет, когото специалистите са обявили за шут. И като човек доказва, че човек може да бъде всякакъв. Той е човек, Сергей Александрович, а ние сме специалисти.

Напрасно казах това. За Сергей Александрович думата „специалист“ е велика дума. Несериозни шеги по този повод той не търпи.

— И после, това са все странични резултати на основната му работа — казах аз. — Той търси местонахождението на злия дух, или как там да го нарека.

— Слушайте. За какво говорим ние с вас! Помислете само... Всичко ми е като насън, честна дума. Ами че двадесети век е! Плащам членски внос в профсъюза! Разучавам по телевизора старомодния танц липси! Ами че смеят ни се... Представяте ли си съобщението: в Института по археология при Академията на науките се работи за намирането на дявола!... Опомнете се!

— Е, както искате — казах аз. — Ако се погледне така, действително изглежда нелепо.

„Слава богу, не си спомни за историята с жената“ — помислих си аз. И разбрах — не можеше да си спомни. Защото тогава цяло денонощие нашият директор — ученият, специалистът, възрастният човек — беше момче.

ЗАМИНАВАМЕ ЗАРАДИ НЕГО

И ето, заминаваме на експедиция без него. Тръгвам с объркани чувства. Всичко е странно в това странно пътуване. И това, че заминавам без него и този път, навярно се разделяме завинаги, и това, че отиваме да проверим данните на човека, когото уволнихме, и това, че отиваме в Тургай.

Никога не съм мислил, че Тургай пак може да се появи в живота ми и пак ще играе такава голяма роля. Сякаш съм на двадесет години и са живи родителите ми и близките ми, и съм новак в науката, и сякаш оттогава не е минал половин век.

Беше през лятото на 1912 година. В Тургайската степ по онова време работеха няколко отряда на Отдела за землени подобрения. Отрядите имаха за задача да изяснят хидрологичните условия за напояването на бъдещите преселнически участъци. Един от тези отряди, работещи под началството на минния инженер Мокеев, събра при река Кара-Тургай няколко грамадни зъба, голям гръбначен прешлен и също такава копитна става. И същото лято участник от друг отряд, студентът от минния институт Горбунов, малко по на запад от Кара-Тургай, при река Джиланчик, намери богати на кости слоеве, от които събра доста голямо количество останки на древни елени и тигри. Всички те бяха предадени в геоложкия музей на Академията на науките, който през следващото лято на 1913 година командирова същия този Горбунов за по-нататъшни проучвания и разкопки и на двете места. Студентът от Минния институт Горбунов съм аз. Тайната ми мечта беше да намеря кости от мамонт. Това пътуване изигра повратна роля в моя живот и ми донесе абсолютно неочакван успех.

Тургайска област заемаше част от киргизките степи, населени със скитници киргизи. Това беше една хълмиста равнина с разхвърляни по нея солени и сладки езера, обрасли с тръстика. Снабдих кервана с всичко необходимо, наех киргизи за разкопките и тръгнах на път. И по пътя ми съобщиха, че на друго място, на брега на

Соленото езеро, има натрупвания на кости, много по-грамадни от тези при Джиланчик. Наричаха това място Битката на гигантите.

Не е нужно голямо въображение, за да можете да си представите какво почувствах, когато чух за Битката на гигантите. Беше онази смесица от изпепеляващ хазарт и почти суеверно отчаяние при мисълта, че разказът може да не се потвърди, който отваря очите на човека за истинските му желания, за самия него, за призванието му, което наричаме прозрение. Забравени бяха и Минният институт, и нареждането на началството, и самото началство.

Незабавно насочих експедицията към Соленото езеро. А се смятах за спокоен човек, поставях над всичко невъзмутимостта и се занимавах с гимнастика по системата на Мюлер и с лаунтенис. Това беше, разбира се, голяма простъпка, но не можах да устоя пред желанието да събера кости от мамонти.

Събрах ги. Върнах се. Постигна ме жестоко разочарование. Бяха ме изпратили да събирам неизвестна фауна, а вместо това бях донесъл отдавна и добре известен на всички мамонт. Пристигнаха сандъците. И макар че мамонтът не представляваше особен интерес, все пак отвориха един от най-дългите сандъци, свалиха капака и още от първите стъпки бяха открити такива признаци на костта, които позволиха уверено да се каже, че това не е мамонт. Какво е тогава? Беше някакво съвършено ново, неизвестно гигантско животно. Разочарованието се смени с остър интерес, който удесетори вниманието и предпазливостта на препараторите.

Висящият сега в Историческия музей колосален скелет на индрикатерий — 5 метра висок — завинаги ще остане за мен паметник на първия ми успех.

И ето, сега тръгваме на експедиция без този клоун, и въпреки че заминаваме заради него.

БЕЗ ТАБЛЕТКИ

Изгониха го най-вече защото всички се бяха изморили от него.

Започна се с това, че го попитах:

— А защо, собствено, се заинтересувахте от Митуса и Леонардо?

Беше непредпазливо.

— От Митуса се заинтересувах, защото не знам чужди езици — каза той.

— Какво общо имат тук чуждите езици?

— Началото на нашето хилядолетие е ознаменувано с необикновени поеми — каза той. — В Германия — „Песен за Нибелунгите“, В Испания — „Романсеро за Сид Компеадор“, в Англия — „Балада за Робин Худ“, във Франция — „Песен за Роланд“, в Русия — „Сказание за Игоревия полк“. Славянски ми беше най-лесно да науча.

— И какво?

— Имам впечатлението, че всички сили на творчеството в началото на хилядолетието са отишли в поезията. И то безименната.

— Да допуснем. И какво от това?

— Ами това, че епохата на Възраждането, средата на хилядолетието, е трябвало да бъде силна в творчеството с рационален оттенък. Така е и било. Литературата философствувала, драмата станала публицистична, изобразителните изкуства се сливали с науката.

— Това е известно. И какво по-нататък?

— Ами това, че ако се вземе човечеството като общество, а не като сбор от хора като организъм, то първите два етапа доста приличат на първите два етапа от теорията на отражението, тоест на живото възприятие и абстрактното мислене, и следващият край на хилядолетието трябва да бъде ознаменуван с практика в областта на творчеството. А какво значи то?

— Именно, какво значи то? — казах аз. — Само увъртате. Творчеството си е и практика. Каква друга „практика в областта на

творчеството“ може да има? И в началото на хилядолетието са творили, и в средата, и сега творят.

— А какво творят сега? — попита той. — Къде са уникалните произведения на културата, къде са великите творения, къде е синтезът? Всичко е анализ, изследвания, открития, теории, дълбаене на частици, разпръскване, разпадане, търсене на истината. Разглобяват вселената като часовниче, после я сглобяват отново — остават излишни детайли. Нима това е творчество?

— Истината винаги са я търсили — и нравствената, и научната.

— Факт. Но защо? Защо има толкова много изследвания и открития и толкова малко изобретения?

— А, малко! Пълно е с тях. Постоянно чуваш...

— Именно — чуваш! А те трябва да бъдат толкова, че за тях да не се чува. Нали не чувате, че са произвели още един чифт обувки или автомобили. За тях не се съобщава. Тях ги правят. Не, нашето време не обича изобретенията. Обича изследванията. На кого му е най-трудно? На изобретателя. А на изследователя? Всички институти са научноизследователски. Нима не е така? А защо? Изследването — това е изследване на онова, което е изобретила природата. А изобретението е творение на човека, продукт на човечеството, синтез.

— Без изследвания не може да има изобретения.

— Правилно. А без изобретения изобщо нищо няма да има. Живот няма да има. Човекът се различава от маймуната не по изследването на тоягата, а по изобретяването на тоягата. А сега от изобретателя всъщност се страхуват. Защото той дезорганизира производството. А вече отдавна е време да се произвеждат не само предмети, а и изобретения. Тогава няма да има никаква дезорганизация. Ще се планират изобретения — и край.

— А къде ще се запасиш с тях? Изобретението не е обувки, не е автомобил — казах аз.

— Именно. А защо? Защото никой не знае какво е творчество, с какво се яде и как се повиква — каза той и добави някак си неохотно: — А Леонардо е знаел.

— А вие откъде знаете?

— От резултатите. Само списъкът на неговите изобретения заема десетки страници. Не можеш ги прочете. Ще се измориш — каза той уморено.

— Леонардо е гений — тържествуващо казах аз.

— Гений! — почти извика той. — А не ви ли се струва, че е имал друг начин на мислене, различен от нашия? Не ви ли се струва, че гений е този, който е налучкал другия начин на мислене? А останалите така... С логика си служат.

— Е, вие пък!

— Какво „вие пък“? Какво е логиката? Инструмент. А инструментите остаряват. Не ви ли плаши това, че евклидовата геометрия остаря?

— Служат си с нея.

— Правилно. За частни задачи. За плоскост. А всяка плоскост е част от кълбо. А при него сумата от ъглите на триъгълника никога не е равна на два пъти „d“. С чукчето също си служат, но има и по-нови оръдия.

— А с какво ще замените логиката?

— Щом нашият мозък може понякога да прави внезапни открития, значи, може да го прави постоянно. Щом Менделеев е видял таблицата си на сън, значи, именно в този момент му е било лесно да го направи, значи, мозъкът му е мислил правилно.

— Каква безсмислица! — Аз окончателно побеснях. — Преди да му се присъни таблицата, той с години се е мъчил, обмислял я е!

— Правилно. Мъчил се е. И какво хубаво има тук? Това значи, че през всичките тези години той неправилно е мислил, логически е прехвърлял вариантите, линейно е мислил. А после толкова линии са се натрупали, че накрая се слели в един сноп, това е всичко.

— Друг начин няма.

— Ами ако има?

— Къде, при вас ли?

— Ето, Шопен е казал: „Сядам на пианото и започвам да вземам акорди, докато напипам синята нота“. Какво означава това? Това означава, че целият му организъм е откликвал именно на това съзвучие и именно в този момент. Той тръгва след него и се получава шедьовър, изобретение.

— М-да... А как, предполагате, ще се планират изобретенията?

— Трябва да се планират не изобретения, а хора, способни да изобретяват. Та ние и сега не планираме продукцията, планираме

произвеждането на продукцията. А продукцията вече е следствие, плод на производството.

— А как трябва да се планират изобретателите? Как да се разбере кой може да изобретява?

— Всички — каза той.

— И вие ли?

— И аз.

— Затова ли станяхте клоун?

— Отчасти — скромно каза той. — Когато дръзнах да позвъня на професор Глаголев и му казах, че имам интересни данни за това, че Митуса е автор на „Сказание за Игоревия полк“, той тресна слушалката. Аз пак позвъних и попитах: „А ако съм намерил ръкопис с неговия подпис пак ли няма да повярвате?“ Той се засмя и каза: „Клоунада“. И пак тресна слушалката. Аз си помислих: „А защо не? Защо пък да не започна да се надсмивам над високомерието? Да живее клоуната!“ Разбирате ли, истинска клоунада е не когато публиката се надсмива над клоуна, а когато клоунът се надсмива над публиката.

И ме погледна изкосо.

Почувствувах, че се изчервявам и казах:

— Какво, открихте ли такъв начин на мислене?... Универсален?

Това беше втора непредпазливост.

— Намерих — каза той. — Универсален.

Време беше да му дам да разбере.

— Отлично — казах аз. — Ще ни го продемонстрирате.

— Защо да го демонстрирам? — каза той. — Ще донеса утре таблетките и край.

— Какви таблетки?

— Глътват ги и започват да мислите творчески.

Не се смееше мерзавецът.

— Отлично — казах аз. — Ще опитаме вашите таблетки.

Той кимна и си отиде. А аз тогава си пийнах само водица. Без таблетки.

БРАШНО И ЗАХАР

Нагатък започна циркът.

На другия ден той наистина донесе някакви саморъчно направени таблетки. Шест парчета.

— Повече нямам — каза той. — Трябват ми.

Смеейки се с цяло гърло, младоците, които бяха в течение на всичко, го заобиколиха и протегнаха лапите си. Шест човека разграбиха плячката.

— Ще се отровите! — викнаха им останалите.

— Няма да се отровите — каза той.

Изпиха таблетките. С вода от шишето.

— Е, момчета, да не ме изложите — каза той.

— Работният ден вече започна — казах аз с противен глас.

Процесията тръгна по коридора, хихикайки неприлично. Отпред вървяха шестимата отровени. Бях противен сам на себе си. Дали защото исках да взема таблетка, или защото ме досрамя да го направя.

През нощта спях лошо. Смуках своите таблетки за творчество. Валидол.

Сутринта на работа нищо не се случи. Той само не обръщаше внимание на насмешките, все ходеше от един при друг от шесторката и се интересувахе как вървят работите им и ги отвличаше от работата им, а всеки от тях се блъскаше над своя проблем. Но не му пречех. Злорадството ми отдавна бе минало. Просто ми беше жал за него. Пак си спомних какъв беше и какъв е станал и колко му е трудно да намери своето място в живота без сребърните си криле. Бедният Сода-слънце.

Сутринта пет проблема от шестте бяха решени. Блестящо. Проблема си не реши само един, най-способният и резултатен изследовател Паша Биденко. Институтът притихна. Петимата ходеха с изблещени очи, с трескави петна по бузите. Валя Медведева плачеше в ъгъла на кабинета ми.

— От щастие — каза ми тя. — И от мъка. Струва ми се, че го обичам...

Около него се образува изплашен вакуум.

Как да е изкарахме до края на работното време.

През нощта ми се присъни, че летя, пикирам над останките на минусинската култура, изтръгвам от гробокопачите глинени гърнета с таблетки за творчество и отлитам по посока на слънцето.

На другия ден се приготвих да отида при директора за доклад.

В коридора ме срещна Паша Биденко. Очите му се слепваха.

— Брашно — каза той със сънен глас.

— Какво?

— Брашно и захар — каза той. — Друго нищо няма в тях. В таблетките. Абсолютно нищо. Цяла нощ правих анализи.

ТОВА БЕШЕ САМО НАЧАЛОТО

Подир всичко, след като старателно го разпитахме и взехме всички мерки скандалът да не вземе неприлични размери и институтът ни да не стане за посмешище сред научните кръгове, след като ми се удаде да отстоя предложението си: единственият изход от ситуацията е не да го изгоним, а да го изпратим на експедиция — аз тихичко го попитах, преди да замине, когато се качи в камиона със спалните чували:

— Защо направихте това?

Той се наведе през капака.

— За да не важничат другарите учени.

— Е добре, а защо все пак петимата постигнаха такъв успех в работата си?

— По две причини — каза той. — За първата вие се досещате. Въображението им се разтовари и започнаха да мислят по-свободно и оттам по-самостоятелно.

— А втората причина?

— Втората причина е тази, че незабелязано им подказах решението на техните проблеми.

Камионът размириса на син пушек и потегли от двора на института. Това е всичко.

Не, не беше всичко. Оказа се, че е само началото. Продължението дойде от експедицията.

Достатъчно беше да замине и аз веднага си спомних пак, че се казва Сода-слънце. Винаги си спомнях това, когато не го виждах. Дребнави ми се сториха и раздразнението ми, и безсмисленото ни учудване от предишната му професия. Та малко ли професии е имал? Нима професията определя човека? Човекът определя онова, което той дава на тази професия. Човечеството има хиляди нужди, всяка нужда — съответната професия. Важното е какво човек дава на човечеството чрез своята професия, ето кое е важното. Дошъл способен човек с идеи, а ние зяпнахме — клоун. Може пък именно клоун да ни е

липсвал. Все ни е страх да не станем смешни, а това подлещите бързо го схващат и ни натрапват — с похвали, ласкателства — своята етика. Ние закостеняваме от високомерие и така ни изиграват. Клоунът е хирург в областта на етиката. Клоунът, е поет на смеха. Острата думичка пронизва високомерието както иглата водянката. Но аз сега станах такъв умен.

Аз сега съм така умен, а тогава, преди заминаването му в експедиция, имах едно чувство — раздразнение. Удивително умееше да дразни хората този клоун. Проклен клоун! Нали съм му приятел и той знае това. Защо трябваше да ми се присмива, да ме дразни? Добре, няма да сме дребнави. Щом ще помагаме, да помагаме. Накъсо казано, аз го вредих в експедицията. Много неща премислих, след като замина в експедиция, в която бих се включил и аз, но нямам вече тези сили. Изпратих го там, откъдето започна и моето движение. Стига се е занимавал със съпоставяния на хартия. Нека да започне от самото начало. Нека да замине за Тургай. И замина. А се получи само един конфуз.

Отначало от експедицията нямаше никаква вест, а съобщенията в наши дни не са като през 1913 година. След това дойде това нелепо писмо.

Не говоря за това, че то цялото беше пълно с куп най-разнородни идеи, нямащи никакво отношение към пряката му работа, към археологията, и отнасящи се към най-различни области — верен признак на дилетантщина. Това не ме учуди — знаех с кого си имам работа. Нелепо беше, защото завършваше с една жална молба, подобна на издевателство. Молеше ни да установим чрез радиоактивен метод възрастта на същия онзи индикатерий, който бях донесъл през 1913 година. И да му изпратим отговор.

— КАКВО-О?... — ПОПИТАХ АЗ

Налага се да поясним за онези, които не са запознати със същността на този метод.

Сега археологията има сигурен начин на датировка — атомен календар. Вземаме, която и да е кост от древни останки и я изгаряме в специална пещ. Отделящият се при това въглероден двуокис се улавя в епруветки, подлага се на ред химически анализи и след това гайгеровият брояч определя възрастта на костта. Радиоактивната въглеродна датировка е възможна, защото всички организми поглъщат въглерод-14 — радиоактивен изотоп на обикновения въглерод. След гибелта на животното или растението въглерод-14 бавно се разлага. Сравнявайки количеството на радиоактивния въглерод, останал в костта, с количеството на обикновения въглерод в атмосферата, което почти не се изменя, учените достатъчно точно определят възрастта на един или друг обект. Всичко това е така. Но „атомният календар“ действа в мъртвите организми до 40 хиляди години, а индикаторите са измрели преди милиони години. Затова целият отдел се смя с цяло гърло на това писмо.

— Мразя ви — каза Валя Медведева.

— Паша — казах аз на Биденко. — Натиска се за ликбез^[1]. Ще му дадете ли да разбере и този път?

— Лесно е — каза Паша. — Ако ми дадете парче кост от Вашия индикаторий.

— Добре — казах аз. — Ще му изпратим официален отговор. На бланката на института. С печат.

Работата беше проста. Свързах се по телефона с музея и отидох да видя скъпото ми чудовище. Петметровият красавец си стоеше цял-целеничък и отдолу на табелката се мъдреше моето име. Само въздъгнах.

Докато се отдавах на спомени, сътрудниците донесоха неголямо парче кост. Забравих да кажа, че на времето бях донесъл един цял скелет и още няколко отделни кости — всички бяха омесени в едно

земно свличане и, следователно, бяха на една и съща възраст. Благодарих на сътрудниците на музея и дадох парчето на Паша Биденко. А аз самият седнах да пиша на този клоун опустошително писмо, в което излях всичкото си насъбрано раздразнение и в което му обяснявах кой е, какво мислим всички за него и как трябва да се отнася той към науката, след като вече е прикован към този бряг. Но след това видях като най-ве дългата му присмехулна физиономия и разбрах: голямо писмо — големи насмешки, малко писмо — малки насмешки, защо ми трябва това? Скъсах писмото и написах кратко на бланката на института: „В костите на индикатерия радиовъглерод, кой знае защо, не бе открит“. Подчертах израза „кой знае защо“, сложих печат в канцеларията и се подписах: „Доктор на историческите науки В. А. Горбунов“.

След това Паша Биденко ми позвъни вкъщи и ми каза, че според анализа възрастта на костта е само 5 хиляди години.

— Какво-о? — попитах аз.

[1] Ликбез — ликвидиране на неграмотността. — Б.пр. ↑

ВСИЧКО Е МНОГО ТЪЖНО

Защо така омръзва всичко в живота? Сигурно защото всичко, с което се сблъскаш, само прилича на онова, което трябва да бъде, и знаеш, че то съвсем не е първо качество и някъде го има същото това нещо, но по-хубаво. Модата се мени. Вчерашното облекло изглежда грозно, вчерашната красота предизвиква скука, вчерашната мисъл не я забелязваш, вчерашната радост предизвиква усещане за неловкост (какво си се зарадвал, глупак), вчерашната ти радост, това е вчерашната ти наивност, а днес съм поумнял и зъбите ми са изтръпнали. Търсим спасение в безкрайните търсения, но безкрайното търсене — това е безкраен глад. Разбира се, приятно е да виждаш пред себе си необикновено блюдо с постоянна привлекателност, но не напомня ли това стиската сено, завързано пред носа на магарето? Безкраен път, безкраен глад и стиска сено, което се отдалечава със същата скорост, с която се приближава към него бедното, безкрайно милото магаре. Защо трябва да очакваме от бъдещето решението на днешните проблеми? Нали бъдещето ще си има свои проблеми, само че тогава няма да ни има.

Но може би дейността, стремежите, движението — са грешка? Може би трябва да се втренчим в собствения си пъп и да самодоволстваме? Или пък — дайте до безкрайност да се изяждаме един друг, за да чувствуваме силата си, за да се радваме на властта си не само над природата, но и над човека? Но нали като излапаш всички (а такива опити са правени), ще останеш сам, ще завиеш от мъка и страх и ще избягаш в смъртта, в ампулата, приготвена в скривалището.

Хайде да си спомним. Нека тялото ни да си спомни. Какво никога не ни е омръзнало, не ни се е втръсвало от повтаряне, какво очакваме и на какво безпогрешно се откликваме? Прехвърляш всичко в паметта си и си спомняш усещането на ръката, докоснала се до чуждо тяло — и изведнъж си спомняш, разбираш: това е то, усещането, името му е — нежност. Всички оттенъци на това усещане, на това понятие: от свирепата нежност на война, който, изтървал меч, е взел детето на

врага на ръце и момиченцето се е притиснало към окаменялата му буза, а той гледа в далечината и казва: „Не го докосвай!“ — до стапящата се гъвкава нежност на любимата.

Само нежността е еднозначна, само нежността не търпи иноказания, маска, лъжа, само нежността — или я има, или я няма. Само че извънредно рядко я усещаме и тя играе в живота ни незабележима роля. Но, може би, главна. Когато по земята са хвърчали гущери, то едва ли дори рептилията философ е придавала значение на попадналото ѝ понякога и избягвало в дупката си странно дребосъче, притежаващо собствена топлина на кръвта, която не зависи от промените на времето. Гущерите си заминаха, а топлокръвните изпълниха света.

Искам да кажа и за хематома.

— Какво-о? — попитах аз.

Макар че всъщност нямаше за какво да питам. Защото твърдо знаех отговора. Само че го бях забравил през тези години, през последните петдесет години. По-точно, не го бях забравил, а го бях запратил някъде дълбоко в съзнанието си, както запращаме нанякъде спомените си за нестаналото, неосъществилото се, но то живее в нас. И ни спасява от мъката само привычката да заобикаляме мислено това тъмно петно в нашето съзнание, напомнящо хематом. Хематомът — това е не разнесла се съсирена кръв, кръвоизлив, който, ако не се пипа, си съществува като безвредно чуждо тяло, а ако се пипа, може да възпали живите тъкани и така нататък. Разбира се, за това „и така нататък“ не ти се иска и да мислиш, но работата е там, че дори безвредността на хематома е относителна. Не може мъртвото в живота да бъде напълно неутрално. В живота всичко трябва да живее, да взема участие. Ако нещо не живее, а присъствува, значи то заема мястото на живото. Има два начина за избавление: единият е реален — да се оперира, другият, засега повечето въображаем, е да се съживи. Има и трети начин — да се предадеш. — Това е лош край. И няма нищо похубаво от това да съживиш — това е добро начало.

Когато попитах: „Какво-о?“ — този въпрос, възглас, вопъл се отнасяше не за това, което каза Биденко — а пък той беше съобщил със скучен глас, че животното, на което му се полагаше да е изчезнало преди милиони години, е загинало някъде по време на фараоните! Излиза, че моето скъпо чудовище е живяло едновременно с човека, и

тогава това е вече въпрос на археологията. Или е грешка. Биденко е сбъркал, апаратурата е сбъркала, дявол знае кой е сбъркал, директорът на музея е сбъркал и е дал друга кост. Но най-важното за мен, стария козел, който някога беше млад и не се плашеше от сензации, а беше жаден за тях, жадуваше за онова потресение на чувствата, при което душата на човека придобива криле и се откриват простори — младостта смята, че така трябва и да бъде и го чака всеки ден и затова се мята и се изразходва непресметливо, надничайки зад всеки ъгъл — не се ли е притаил там негово величество случаят; разбира се, старостта, помъдряла от синините, върви по-вярно и по-безпогрешно, но по-дребнаво и заради самосъхранението си, заради запазването на останалите ѝ сили се утешава с това, че гроздето е зелено и не го яде, но на душата и е пак скомина; но който е бил предпазлив цял живот и не се е изразходвал, той е измамил младостта си и нищо не е спечелил за старостта си, освен опротивелия комфорт и страха пред неочакваностите, най-важното за мене, стария козел се състоеше в това, че ако в младостта срещата с щастливия случай е оправдало се предчувствие, в старостта това е като потресение от срещата с оживял мъртвец, като съживяване на хематом.

Накратко, всички тези разсъждения за нежността и възкресяването на мъртвеца ми бяха необходими, за да разбера аз самият защо, когато го попитах „какво-о“, си спомних как преди месец, излизайки от кабинета ми, когато за пръв път го нарекох Содаслънце, той каза „не трябва“ и ме потупа по ръката.

И още си спомних как преди 50 години се досетих, че намереното от мен скъпо чудовище е само на няколко хиляди години, а не на милиони, както решиха тогава учените.

Аз вървах по улицата и ми се струваше, че съм момче и близките ми, които отдавна ги няма, са живи и всичко е още пред мен и аз съм безсмъртен. Духаше вятър и късаше полите на палтото ми, но аз не забелязвах вятъра. Валеше дъжд, но аз не забелязвах дъжда и очите ми бяха сухи.

— Почакайте, ще ви покажем ние на вас, стари козли — мърморех аз, старикът, а сърцето ми туптеше силно. — Е... започна се.

Още не знаех какво е започнало, но бях готов на всичко. Цирк или дяволщина — все едно ми беше. Важното е, че започна! Само че всичко свърши много тъжно.

ЧОВЕШКИ ЧЕРЕП

Никога няма да забравя тези дни, щастливи и тайно стремителни.

Отначало никой не повярва на анализа на Паша Биденко и преди всичко самият той.

— Глупости — каза директорът.

Проверихме. Данните се потвърдиха. Сензация? Не, разбира се. В музея са могли да сбъркат костта. Проведохме съвещание съвместно с музея. Излязохме с решение да вземем парченце от истинска кост на моето чудовище от мястото, което беше вече леко реставрирано. Внимателно изпилихме тази част на костта, на нейно място направихме вставка от специален цимент. Отново направихме анализ... 5 хиляди години — това е възрастта на индрикатерия, който бях намерил през 1913 година.

Сензация? Този път — да.

Но работата е там, че още в двадесет и трета година бях изказал предположение за неотдавнашния — относително, разбира се — произход на намерените от мен кости. Работата е там, че колкото и неопитен да бях в онези години, дори и на мен ми се стори, че животните, чиито кости бях изкопал, са загинали от някаква странна смърт. Бяха омесени и разхвърляни костите на най-различни животни и всички те бяха в един пласт и, следователно, това не беше резултат на по-късни изменения в земната кора, ето къде е затруднението! Приличаше или на битка на различни животни, или на гробище, поточно на място за смет. И цялата тази каша се намираще извънредно близко до повърхността, в пластове, наброяващи не повече от няколко хиляди години, това вече аз, студентът от Минната академия, можех да разбера. Тогава изказах предположение за съществуването на тези животни, в това число и на индрикатерия, в недалечното минало. Присмяха ми се. Сега предположението се потвърди. След половин век. Това е всичко. Поне анализите казват — да. Решено е да се изпрати голяма комплексна експедиция и да се направят разкопки, така да се каже, на най-високо равнище. И аз самият тръгвам с тази

експедиция. Индикатерият е мой, костите са в мои ръце. Само че вече не ми се иска да отивам. Твърде много неща се налепиха по тази обикновена и честна идея. И виновен за това е пак той — клоунът Сода-слънце.

Срочно го извикаха в Москва. Няколко дни след пристигането си той се шля някъде, после дойде в института. Нито като победител, нито като подследствен — не можеш разбра. Поискаха му отчет, той написа ясен отчет, в който обясняваше защо е помолил да се направят анализи — защото сред костите, които открил недалече от моите стари разкопки, намерил човешки череп.

СЛЕД ТОВА НЕГО ГО УВОЛНИХА

Донесе черепа.

Черепът беше новичък и гладък. И не някакъв си там череп на питекантроп, въпреки че и това нищо не изменяше, а съвсем съвременен череп, също като, да речем, моя, а може би и още по-съвременен, тъй като дори всичките му зъби бяха на мястото си, нещо, което отдавна вече не може да се каже за мен. Черепът беше така новичък, че се наложи незабавно да се направи същият анализ, тъй като първата мисъл у всички беше — фалшификация. Направихме анализ — 5 хиляди години. Така.

Всичко е добре, нали? Всичко е много лошо. В края на отчетите беше написано:

„При разкопките сред костите на измрелите животни бе намерена още скулптура на жена с необикновена красота.“

— Каква жена? — попитахме ние смаяно. — Къде е тя?

— Вкъщи — каза той. — Утре ще я донеса.

— Ще почакаме до утре — реши директорът.

Аз не чаках до утре. Както обикновено, някъде под лъжичката ми изстина. Каква, по дяволите, жена о, господи! Цяла вечер висях на телефона, мъчейки се да се свържа с експедицията. През нощта ми дадоха връзка.

— Аз съм — казвам аз. — Да. Здравейте. Как вървят работите?

Далечен момичешки писък:

— ... Добре... Успешно...

Страничен глас:

— Говорите ли?

— Да, говоря.

— Говорете, говорете — дружелюбно казва гласът.

— Ами че нали говоря! — викам аз.

— Нещо случило ли се е? — питат отсреща. — Как е отчетът?

— Отчетът не е лош — отговарям. — Кажете ми, знаете ли нещо във връзка с тази жена? Къде я намери той?

— Тя е красавица — пицят. — Вие видяхте ли я? Е, как ви се вижда?...

— Още не знам. Утре ще видим.

— Говорите ли? — пита гласът.

— Вие говорите! — крещя аз. — А нас не ни оставяте!

— Времето ви изтече — казва гласът.

— Ало! Ало!...

Това е цялата информация.

На другия ден всички се събраха при мен в отдела. Толкова народ се натъпка, че натикахме масите до стената една върху друга и на самия връх, до тавана, между стърчащите нагоре крака в позата на нимфа край ручей се излегна Паша Биденко. Той не вярваше на нищо, пускаше кълба дим и гледаше на всички отвисоко, и буквално, и преносно. В средата, притисната от високо научната тълпа, стоеше една шахматна масичка, донесена от къта за отдих. Върху нея се издигаше шперплатово сандъче, като тези, които се използват за колети. От полуотворения капак стърчеше памук. Беше тихо. Чуваше се само противното скърцане на гвоздеите, които Сода-слънце изтръгваше с клещи.

Той сне капака и пъхна ръцете си в прашния памук.

— Подръжте сандъчето — каза той.

Протегнаха се ръце. Вкопчиха се в сандъчето.

Той измъкна една кафява топка памук и я постави на мигновено опразнилата се масичка. Сандъчето вече плуваше над главите по посока към вратата и с трясък излетя в празния коридор. Пласт след пласт памукът лягаше на масата и ставаше все по-бял и по-бял и вече заприлича на морска пяна, и вече всички спряха да дишат. И сигурно, ако не бе шумът в ушите, би могло да се чуе равномерното глухо биене на едно голямо сърце, когато остана последният полупрозрачен като мъгла пласт памук, дори не памук, а сянка на памук, и започнаха да се виждат чертите на прекрасното лице с полупритворени очи.

Сърцето спря. Ръцете свалиха последния воал. Рязко очертана горна устна. Пухкава долна. Мургав цвят на старо златисто дърво.

Устата едва-едва се усмихваше. Малко прилича на Нефертити, но е по-друга. По-скоро е Аелита. Остро поглеждаха очите изпод полупритворените клепачи.

Раздаде се трясък. Всички трепнаха като ударени от ток. Няма нищо страшно. Паша Биденко бе тупнал от тавана.

Всички бяха с потресени лица. Директорът преглътна тежко. Сред плътната маса от хора започна някакво движение. Яростно се промъкваше Паша Биденко.

— ... Анализ — изхриптя той. — Не вярвам...

— Забранявам — каза директорът и облиза пресъхналите си устни.

— Не — каза Сода-слънце.

Той взе клещите, с бързо движение отчупи една треска до самата основа на прекрасната шия и я подаде на Биденко.

— Вие сте невъзпитан човек... вандал — каза директорът на бедния клоун. — Вън оттук.

— Благодаря ви, момчета — каза Сода-слънце. — Наистина ви благодаря.

Въздъхна дълбоко, усмихна се и започна да си пробива път към изхода.

Директорът изтласка всички от масата. С треперещи ръце той събираше памука и увиваше прекрасното лице. Беше разперил лакти, кудкудякаше нещо и приличаше на голяма квачка. Всички разбраха, че така той изобразява окриленост. Никой никога не беше виждал нашия директор такъв.

— Владимир Андреевич — с кудкудякащ глас каза директорът, — извикайте охраната... И ключа от сейфа. Ще запечатаме сейфа.

Ако сега му бяха дали свобода, той би повикал и танкове. Аз се бавех. Той ме погледна яростно.

— И вие ли? — каза директорът. — Нима и вие? За Биденко е простено... Въпреки че не е нужно да бъдеш специалист, за да разбереш какво е това.

— Да... Не е нужно да бъдеш специалист — каза аз.

И тръгнах да изпълнявам нареждането на директора.

На другата сутрин Биденко, като се усмихваше виновно, потвърди:

— Да... Същите пет хиляди години.

След това позвъних на клоуна.

— Защо направихте това? — печално попитах аз.

— Пошегувах се — каза той.

— Какво ще кажем на директора?

— Истината — каза той.

А истината беше такава: снимката на тази жена бях виждал у него още през войната.

Порази ме само това, колко бързо беше направена скулптурата. Дървото беше истинско, древно, значи го с намерил в разкопките, значи скулптурата беше направена само за тези няколко дни след завръщането му, когато не се явяваше в института. Но аз знаех, че приятелят му Костя Якушев е кадърен човек.

Бе изиграл всички ни и преди всичко себе си. Може да се надсмиваш над високомерието, но не бива да се надсмиваш над такива чувства. Да бяхте видели директора, когато му разказвах всичко както си е. През цялото време мълча, докато разказвах, а после си свали пенснето. И очите му бяха съвсем детски.

След това Сода-слънце го уволниха.

„ПРИВЕТ НА ВЕХТОШАРИТЕ!“

А после тръгнахме на експедиция без него, бяхме там цялото лято, намерихме много интересни неща, бързо приключихме всичко и стана така, че отпратих всички обратно и на мястото на големия лагер останахме в пустинята само аз и Паша Биденко.

След приключването на работите и заминаването на експедицията, припряно и тъжно, пред мен, този път неизбежно, застана въпросът защо все пак аз останах?

Всичко бе опустяло, само следи от палатки, студени звезди и вятър, пронизващ всичко, пронизващ душата вятър. И самотната фигура на Паша Биденко, която се мярка около нашия многострадален всъдеход, и тънкото писукане на радиото — джазовата мелодия звучи зловещо над гробището на динозаврите.

И си помислих: тъничка, само съвсем тъничка ципица ни дели от света на чудовищата.

Батериите свършиха, приемникът млъкна и отново — само пустиня и кафяв прах. И отгоре на това сами си копаем гроба. Трепем се, мъчим се да разберем човека, а той, същият този човек, е измислил бомбата и тя съществува, каквото и да се говори, и няма къде да избягаш от това, да бъде проклета дано. И ако човечеството само себе си не разбере, пътят му е един — при изкопаемите. И след хиляди години ще дойдат други същества и ще разкрият костните пластове и по нашите кафяви скелети ще се мъчат да разберат защо са загинали тези същества, външно така не приличащи на динозаври.

Е, какво пък. Щом задачата на археологията е да помогне на човека да разбере самия себе си, то поне с един човек това се е случило. По-точно с двама. Вторият е Паша Биденко. А първият, разбира се, съм аз. Боя се да не преувелича, иначе бих казал, че едва ли някой от нас си остана същият след тази експедиция. Обаче, след като знам колко много аз самият имах причини да преразгледам някои свои възгледи, не мога да сведа към една-единствена причина онези изменения, които станаха с участниците на тази нелепо правдива и

затова фантастична история. Защото какво е фантастиката, ако не истина, доведена до абсурд.

Експедицията можеше да се счита за успешна. Много нещо бе намерено и ценни неща бяха намерени. И според някои закони, според някои нормативи тя не можеше да се счита за неуспешна. Откъде се взе тогава онова изсушаващо разочарование, което изпитваха всички участници — от помощния персонал, за пръв път видял чудовищни кости, до съдържаните квалифицирани изследователи, у които презрението към безвкусицата и излишното вдигане на шум бе не само признак на добър тон, но и дълбоко осъзнат принцип. Може би причината беше в това, че беше подбран все талантлив народ, а талантът в науката трудно се отличава от хазарта. Може би виновен за всичко беше вятърът.

Вятърът беше изнурителен. Почти веднага щом пристигнахме, започнаха пясъчните бури. Следвайки предназначения план на предишната група, намерихме нови костни пластове, три така наречени „леци“ с кости на динозаври, добре запазени, ръждиви от просмукалите се в тях железни окиси. И макар че уловът беше богат, наистина не точно такъв, за какъвто тайно мечтаеше всеки участник в експедицията, аз дори помислях за прекратяване на работите. Все заради вятъра. Но после се натъкнахме на тези древни изоставени рудници и експедицията фактически мина под земята. Само че отвън нощем беше лошо. Студът пронизваше палатките. До най-близкия извор имаше дълги изморителни часове. Гъстият кафяв прах, пронизваше и в най-дребните пори, задръстваше носа, изсушаваше гърлото. Постоянните ветрове, духащи с изключителна сила, носеха не само пясък, но и доста едри камъни, които чупеха стъклата на предпазните очила. Вятърът не спираше ни денем, ни нощем. Дрехите, завивките и храната бяха обилно набити с доста едър пясък. И ако не бяха подземията с тяхната спасителна тишина, би било невъзможно да се работи. Но трябва да се разкаже не за това по какво експедицията приличаше на обикновените, а по какво се различаваше от тях. Различаваше се с тъмната си неопределена мъка и дух на клоунада, който незримо витаеше над експедицията.

Такава печална тишина и тъмнина царяха в тези стари галерии, че щем не щем настроението ни ставаше строго и съсредоточено. На

това настроение се поддаваха всички и млади, и стари. Ето редове от дневника на Паша Биденко:

„Става ти безразлично ден ли е или нощ на повърхността. Ту вървиш по високи пречиствателни забои, където стъпките ти отекват шумно и светлината на фенера се губи, ту пълзиш, провирайки се с мъка между тесните подпори, ту се катериш по кладенци, извеждащи на друг хоризонт. Тук минаваш в друго летоброене, защото някои от тези рудници се отнасят чак към доисторическо време, макар че има и по-нови. Те са прокопани в продължение на една ивица пермски утайки, съдържащи меднисти пясъчници. В една от галериите, която се спускаше под земята под ъгъл 35–40 градуса, аз се подхлъзнах и като се търкулнах надолу, пропаднах в отвесен кладенец, проникващ дълбоко в бездънната черна тъмнина. За щастие, кладенецът беше доста тесен и аз се заклецих в него до раменете като тапа в бутилка. Необходим беше доста труд, докато се освободя. И първото нещо, което видях, когато се измъкнах на върха на кладенеца и светнах с фенера, бе надпис върху стената с кървави букви: «Привет на вехтошарите!»“

ЗАЩО ОСТАНАХ?

Така получихме първата вест от нашия скъп и незабравим.

Впрочем, за Валя Медведева. С нея изобщо беше сложно. Поне на нея така ѝ се струваше. Когато след историята с „таблетките за творчество“ го изпратихме на експедиция, замина и тя. Помня я, дойде у дома и аз дори не я познах веднага — за пръв път я виждах гримирана по последна мода.

— Владимир Андреевич — каза тя с гласа на Комисаржевска. — Аз или ще замина с експедицията, или... или...

— Или едното от двете — казах аз, за да поддържам одеския колорит. — Валя... червило — откъде го взехте?

— От магазин „Ванда“. Владимир Андреевич, вие не ме разбирате — каза тя с гласа на Елеонора Дузе и седна в креслото като на картина от Серов.

— Валюша — казах — аз. Вие сте обикновено момиче. Защо е тази древна патетика?

— Не съм на себе си — каза тя с гласа на Сара Бернар.

Разбрах, че работата е безнадеждна и я пуснах с експедицията.

И ето сега, когато Биденко намери кървавия надпис, Валя разбра къде бе изчезнало полското ѝ червило.

Всичко беше нелогично в тази нелогична експедиция. И това, че ни изпратиха да проверим отчета на клоуна, и това, че него го уволниха. Като кафяв прах плуваха неопределени слухове около нашата експедиция, която отдавна трябваше да се върне в Москва, а с нелепо упорство продължаваше да търси неизвестно какво. За тази втора част на нашите проточили се търсения никога не бе написан нито един отчет, а всички разходи бяха отнесени от началството, струва ми се, към културни нужди. И което е най-неприятното, това онова се промъкна в печата. Някакъв си деятел напечата в едно научно-популярно списание бележка в раздела „Знаете ли, че...?“, в която деловито се съобщаваше и за скулптурата, и за черепа, и за това какво може да послужи за прототип на понятието „дявол“. Последната

думичка не остана незабелязана. Някъде се появи фейлетон, в който думата „дявол“ се обръщаше така и иначе, и за нашата експедиция се говореше с весела пошлост, и дори, в частност, ритаха мимоходом срещу цялата археология и поставяха въпроса: „А не е ли време финансовите органи да се заинтересуват къде отиват народните парички?“

На фейлетониста би могло да се отговори просто: парите в науката отиват за откриване на истината. Но той не би разбрал.

В резултат на тази недостойна суета ние получихме заповед да се връщаме. Работата вземаше неприятен обрат, а и тази история с писмото...

Когато се разделяхме с този проклет клоун, той ми даде един запечатан пакет при условие да го отворим, когато намерим прословутия дявол, а той, видите ли, беше сигурен, че ще го намерим, и нещо повече, твърдеше, че знае, какво именно ние ще намерим. Всички в експедицията знаеха за това писмо; никакъв дявол не търсихме, разбира се, а търсихме начин да опровергаем самата мисъл за това, че може предварително да се знае неизвестното. Всички прекрасно помнеха оскърбителната история с „таблетките за творчество“ и сега с упоритостта на манияци се мъчехме да получим доказателство, че той не е прав, че няма никакъв особен начин на мислене, че той не можеше, просто нямаше право да се досети какво точно ще намерим в тези подземия. Защото тогава ни се струваше, че това е единствената възможност за нашето самоутвърждаване.

И ето че някой беше отворил писмото и с това бяха нарушени правилата на играта и на него му беше дадена още една възможност да се надсмее над увереността ни в собствената ни правота. Имахме чувството, че сме получили плесница. Втората плесница получихме, когато прочетохме това, което беше написано в него.

„Според моите предположения писмото ще бъде отворено малко преди да намерите онова, което трябва да намерите — пишеше той. — Според моите предположения писмото ще отвори една моя позната. Не я обиждайте — понякога е невъзможно да се въздържиш, особено когато си още съвсем млада особа. Казват, че точно такава нещо се е случило и с Ева. Вътре в пакета слагам втори — с отгатката.“

Там действително имаше втори пакет. Валя Медведева си замина още същата вечер. Още същата вечер дадох нареждане да се прекрати

експедицията.

Той познаваше добре хората, по-точно хорските слабости, но това още не е доказателство за особен начин на мислене.

Товаренето бе извършено бързо и навъсено. Лагерната площадка опустя. Останахме само аз и Биденко, и всъдеходът, и радиото, и нощната пустош с хапливи звезди, които, без да мигат гледаха гробището на динозаврите. И тогава си зададох въпроса: защо останах?

НИМА ТОВА Е СЪБЕСЕДНИК?

Имам чувството, че съм се наел да разкажа на някого тази история и дори съм се увлякъл, а след това изведнъж съм изгубил интерес и силите ми са се изчерпали. Трябва да свършвам, а не ми се иска. Сигурно защото пак е пролет, а пролетта е време, когато ти се иска да избягаш от задълженията си. Пролетта е време, когато желанията ти се раздвояват. Искаш да мислиш за бъдещето, а погледът ти се обръща към миналото. Винаги пренасяме несбъдналото се там, където нас ни няма. Затова миналото ни изглежда по-хубаво от настоящето, а бъдещето — по-желано. И ту се затичваме напред, ту отстъпваме назад, мъчейки се да съзрем веселото лице на щастието. Спомени, спомени, мъчителна, опасна сладост. Като че ли сам себе си издаваш в тираж.

Помня всичко. Помня последния си разговор със Сода-слънце и помня истинската причина, поради която го изгониха. Причината е проста. Аз го предадох. Никой не знае това, дори и той. Единствен аз знам. Защото само аз можех да го защитя в най-тежкия за него момент и не направих това. Никой не може да ме обвини. От всяка гледна точка постъпих правилно. От всяка гледна точка, освен от моята. Защото ни даде добър урок този клоун, който най-малко се интересуваше от науката. Както впрочем и от всяка друга дейност, ако самата тя, дейността, не можеше да даде отговор: за какво е нужна на човечеството? В онзи последен наш разговор, в който бяха поставени всички точки над „и“ и затова стана ясно, че пътищата ни се разделят завинаги, аз бих могъл всичко да поправа, ако не беше жалкият ми опит да запазя жалкото си достойнство, сякаш достойнството на учения не се състои в това, доброжелателно да разгледа новата идея, дори и ако тя преобръща с главата надолу неговата собствена.

След историята със злощастната скулптура и черепа, когато пак всичко се беше объркало и никой не знаеше как да се държи с него, в едно слънчево утро минавах по коридора и чух гласа му, звучно отекващ зад една полуотворена врата. Влязох. Той не ме забеляза —

стоеше гърбом. Слънцето струеше през отворения прозорец. Побелелите от зноя върхове на липите бяха застинали като на молитва.

Беше много възбуден, а говорът му приличаше на мънкане. Обаче, когато се вслушах, бях поразен, че говореше ясно, сякаш четеше нещо написано. Ставаше дума, както разбрах, за логиката. Понякога сам си задаваше въпроси и пак сам си отговаряше. После видях мятащото се по тавана слънчево зайче, вгледах се и разбрах, че говори пред микрофон. Магнетофонните ролки се въртяха бавно.

— А как заглаждате противоречието между логиката и внезапните открития? — попита той сам себе си.

И веднага започна да отговаря:

— Логиката е мислене в пределите на вече откритото. Това е мислене със задна дата, установяване на връзки между известни вече факти. Затова при сблъскване с качествено неизвестното за нея няма работа. Ето един най-безупречен логичен пример. И най-неверен. Когато Коперник казал, че земята се върти около слънцето, отговорили му: „Глупости. Ако тя летеше в пространството, вятърът щеше да отнася облаците в обратна посока.“ Логиката е безупречна. За да бъде опровергана, трябваше да бъде открит законът за притеглянето и да се докаже, че облаците летят заедно със Земята като единна система, тоест като един предмет. Затова логическите умозаклучения важат само за събития от един и същ порядък. За качествено новите събития логиката не може да се използва. Фактически цялата логика се свежда до твърдението, че „ако това е било, следователно то ще бъде“. Хайде сега да приложим този основен закон при внезапните открития и да се помъчим да намерим собствената им логика и да не се стараем да натрапваме известното на неизвестното, за да отречем неизследваното. Фактите говорят — внезапни открития има. Забележете — има, а не имало веднъж. Следователно, трябва да ги има и занапред. Фактите говорят — техният КПД е огромен. Логиката говори — следователно, той и ще бъде огромен. Тогава хайде да изследваме, за да намерим начин да използваме, а след това да установим новата логика на внезапностите, за да предсказваме невероятното.

По тавана скачаха зайчета. Сода-слънце закланаше човека да повярва в своето величие.

Слънчев ден навън. Хипноза на радостта. Носът ме дразнеше, сякаш бях пил газирано питие. То се наричаше „Сода-слънце“.

Изведнъж си помислих, че всичко това прилича на прощална реч. Или по-точно на интервю. Той интервюираше сам себе си и онзи, който задаваше въпросите, беше не по-глупав от този, който отговаряше. Само че въпросите можеха да се предугадят, а отговорите не.

— Как си представяте такъв род мислене? — попита той сам себе си. — Това какво е — знание априори или внушение отгоре?

— Механизма си го представям така — отговори той. — Мислене с внезапности, евристично — от думата „еврика“, какво е то? Следствие на мъката. А мъката — това е неформулирана цел. Но нали неформулираната цел е просто една много сложна потребност, за която веднага и думи не можеш да подбереш. Но тя съществува. А щом като съществува, значи тя възниква по някакви закони, които са я предизвикали. Но нали нашият мозък е не само орган, който осъзнава законите, той и съответствува на тези закони, устроен е според тези закони, извикан е на живот от тези закони, създаден е от тези закони. Когато нашата потребност превиши известен праг, законите, които са предизвикали дълбоката потребност, сами се отпечатват в мозъка като на фотолента и тогава ние казваме — внезапно откритие. Щастлив съм, че намерих у Айнщайн такова признание: „Откритието не е дело на логическото мислене, дори и когато крайният продукт е свързан с логическата форма.“

Бях доволен, не се смейте, дори почти щастлив. Виждах го сериозен и за идеите му си струваше да се помисли. Безспорно.

Мръднах. Паркетът скръцна. Той рязко се обърна.

— А... — каза той спокойно. — Сега ще свърша.

— Добър ден — казах аз и се изкашлях.

— Ако се махне всякаква клоунада, от какво се интересувате в действителност? — попита той в микрофона. — Без преструвки, разбирате ли?

— Занимавам се със съотношението между творческия акт и обикновеното мислене — отговори той.

И като погледна побелялото от слънце небе, каза:

— У Шекспир има такъв израз: да разбереш — значи да простиш. Но не ви ли се струва, че да разбереш — значи да опростиш?

Той помълча:

— ... И не само в този смисъл да се опрости, че към абсолютната истина можем само да се стремим, а и в смисъл че този, който опростява проблема, трябва да бъде по-сложен от самия проблем. Иначе той, че ще опрости, ще опрости, но нищо друго няма да разбере, освен своята фалшива схема. А за да може човек да разбере сам себе си, някак си трябва да стане по-сложен от собствения си мозък, ето каква е работата. А как да стане това, няма ли да ми подскажите? Ето, наблюдаваме поведението на другите и своето и се мъчим да го разберем. Но в наблюдението участва нашият мозък, а той опростява всичко, което разбира. Нали да разбереш, значи да опростиш, така се уточнихме.

Стори ми се, че чака отговор от магнетофона. Стана ми чак зловещо.

— Но ето, настъпва моментът на творческия акт — каза той бавно. — ... И не можеш да го проследиш изцяло. И резултатите му са винаги неочаквани... Не значи ли това, че в този момент нашият мозък става за миг по-сложен от обикновено?

В мен трепна догадка, от която веднага се задъхах. Но после разбрах — глупости.

— Не означава ли това, че в момент на творчество нашият мозък и физиологически, и енергически е по-сложен от обикновения ни мозък... — каза той. — Вие как смятате?

И изключи магнетофона.

— ВЯРВАТЕ ЛИ? — ПОПИТА ТОЙ.

— Край. Засега — каза той и избърса челото си. — После ще трябва да се каже и за Уелс, за да се премине към главното. Иначе всичко се забравя.

— Каква връзка има с това Уелс? — попитах аз.

— Каква връзка има с това Уелс ли? Стара, тежка за науката история. Съратник на Дарвин, който самостоятелно стигнал до теорията за еволюцията, а после самостоятелно се отказал от нея, защото не могъл да отговори откъде, от гледна точка на еволюцията, се е взел човешкият мозък. В науката не обичат да си спомнят за тази история.

Той каза:

— Щом по-сложният организъм произлиза от по-малко сложен, щом приспособяването към средата става за сметка на случайни изменения на организма, щом случайните изменения могат да дадат само минимално предимство на новия вид, щом случайните изменения трябва да съответствуват на новите условия, за да се запази видът, то за образуването на човешкия мозък не е имало ни време, ни условия, ни предшественици, ни, което е най-важното, нужда. Откъде се е взел този единствен в природата феномен — мозъкът, непороден от реалните нужди на еволюцията?

В науката не обичат да си спомнят за тази история, защото и сега науката не знае точния отговор на този въпрос.

— Всичко е ясно — казах аз. — Признавате намесата на свръхестествени сили. Като Уелс. Приятно е да поговориш с културен човек.

— Не — каза той. — Не признавам. Вярвам в еволюцията. Само че Уелс е изучавал най-изостаналите племена — почти пещерни хора — и писал: „Оказа се, че умствените им способности превишават значително нуждата... тоест простите начини за добиване на храна... а мозъкът им почти не отстъпва на мозъка на един редови член на нашите научни дружества... По такъв начин природата е създала

инструмент, който значително превъзхожда нуждите на своя притежател“.

Това за членовете на научните дружества бе предназначено за мен.

— Напрасно започнахте да се ровите в тази стара история с Уелс — мрачно казах аз. — Тук няма да успеете. Само ще си затворите пътя към науката. С тази работа са си чупили главите хора къде по-умни от вас.

— Учени — каза той.

— А за какво, собствено, ви е дотрябвал Уелс? — попитах и веднага се досетих: аха, ясно. Долетяло отнякъде си човечество, забравило родословното си дърво. Значи, еволюция, но не земна, а някъде на друга планета. Само да застанеш на тази гледна точка и се обясняват всички факти, необясними досега. А оттук и съблазнителната мисъл — не е ли човекът същество, твърдо забравило на какво е способно. А творчеството — това са внезапни спомени.

— Не — каза той. — Във фантастиката не вярвам.

Помълчахме.

— Тогава — казах аз — или сте против теорията за еволюцията, или ви се струва...

— Да... струва ми се — прекъсна ме той. — Струва ми се, че намерих отговора на въпроса откъде се е взел човешкият мозък.

— Какъв е този отговор?

И той веднага ми разказа. Ако искате, вярвайте, ако искате — недейте, но това беше най-странната от всички идеи, които някога съм чувал.

Идеята се свеждаше към следното.

Ако вярваме в еволюцията, трябва да вярваме, че и самите ние сме подложени на нея. Тук има две трудности. Първата — в каква посока върви еволюцията, ако за приспособяване към средата трябва да сменяме само оръдията и отношенията, а не и своята биология. Втората — можем ли ние като частици от потока да разберем накъде се движи реката. Но работата е там, че сме частици, които притежават самосъзнание, и сме забелязали, че развитието на природата се движи ту плавно, ту на скокове. Скоковете биват два вида. Първият — когато се извършва мутация — случайно, но затвърдено и необходимо изменение — тогава говорим за нов вид; вторият е качествен, в

пределите на един вид, свързан е с циклите на неговото развитие от типа зърно — стебло — зърно. Двата вида са свързани един с друг. Мутацията, станала, да речем, от удара на частица, се извършва у онзи индивид, който е бил подготвен за това, тоест в него са се натрупали качества, за изкристилизирането, на които в нов вид е нужен само тласък. Не само това. Трябва да се натрупат и външни условия, при които се открива, че съществото, уродливо за предишните условия, за новите е изключително подходяща и е перспективно същество. Създал се е нов вид, хармоничен с новите условия. Но новият вид — това е ново нарушение на биологичния баланс в природата. Затова той встъпва в междувидова и вътревидова борба. Междувидовата запазва вида като цяло, вътревидовата шлифова качествата на вида. Но шлифовката на качествата — това е специализация на породата. Тя е хармонична с дадените условия и не е подходяща за други. Природата е консервативна, защото е специализирана. Пусни домашното кученце в гората — ще загине. Скок от друг род — това е качествено циклично изменение на вида. Посяваме зърното — то дава стебло. После от стеблото отново ще се роди зърно. То е родено от първото, но чрез стеблото и затова се различава от него. За да се получи от стеблото зърно, трябва в стеблото да са заложени качества, които биха могли да се реализират в зърно. Ако ги няма — зърно няма да има. Освен това нужна е способност на стеблото за развитие, тоест способност за приспособяване към средата. Затова растежът е постоянно приспособяване към постоянно изменящите се в известни граници условия. Затова е толкова сложен растежът и често е мъчителен. Сега да вземем човека. От всички животински видове той се отличава преди всичко с мозъка си. Именно в това се е проявила мутацията, направила го е особен вид. Вероятно у този индивид, у когото изменението на мозъка е станало наследствено, е имало най-много вътрешни предпоставки да стане човек и външните условия са били такива, че той не загинал, тоест условията били благоприятни за разгръщащите се способности на новия мутант. Станала е среща на външните и вътрешни възможности. И това е бил периодът, когато невероятната съобразителност на човека го е направила цар на природата. Затова може да се предположи, че Златният век действително е съществувал. Щастлив исторически момент, когато се е зараждало зърното на обществото. Но така е било дотогава, докато

простите потребности не са превишавали възможностите. Веднага щом започнали да се изчерпват естествените възможности — по-просто казано, когато храната започнала да не достига за всички — започнала еволюцията на обществото от родовия строй до държавата. Това бил мъчителен растеж, като растежът на стеблото при лошо време, защото индивидите встъпвали в най-различни обществени комбинации, за да спасят себе си и близките си. Защото живеел споменът за Златния век, който постепенно се пренасял в бъдещето, а от отчаяние дори и в задгробния свят. Но се открило странно нещо. Оказало се, че мозъкът на човека, освен съобразителност, тоест способност за абстрактно мислене и логика, притежава още едно чудно качество. При известни неизучени и непроследими условия той е способен на творчески акт, за чийто механизъм аз вече изказах предположение: това е непосредствено осъзнаване на законите и техните възможни комбинации за създаване на ценности без прецеденти в природата. Не знам необходима ли е за това мутация на вида или е достатъчно вътрешното изменение, за да се извърши скок, равен на осъзнаването от човека на неговата способност да мисли отвлечено. Знаем само едно. Че ако сега има моменти на творчество и това са най-щастливите за човека мигове, когато той за момент встъпва в хармония със себе си, със света и със законите, които го управляват, то само недостигът на някакво последно условие му пречи да живее в тази хармония непрекъснато. Но щом има предпоставки, това значи, че има надежда за реализация, значи пак е възможен Златният век, когато човечеството ще бъде в състояние да обхване същността на необходимите му явления. Ние вървим към това. Масовостта на творчеството говори за това. Необходим е някакъв последен тласък. Науката е длъжна да го намери. Поезията трябва да създава предпоставките за щастливата среща с него. Ние сега сме хората от стеблото, но вече се заражда зърното.

— Вярвате ли? — попита той. — Очаква ни скок в мисленето. Човекът ще разбира същността на явленията без анализ. Чрез обикновено съзерцание. Законите ще се отпечатват в мозъка му като на фотолента. Вярвате ли?

— СТОП — КАЗАХ

— Как мога да повярвам в това, помислете сами?... — казах. — Аз съм учен. Това е една красива хипотеза и нищо повече. Фантастика. Може дори логика да се изгради. Но нали сам вие твърдите, че логиката е връзка между известни вече факти, а няма този факт е известен?

Говоря, а на мен самия ми е противно. Защото повярвах в това веднага. Безусловно. Сигурно е хипноза. А може би защото именно тази догадка ми се мярна на мен самия като единствено възможно обяснение на творческия процес.

— Значи, не вярвате — каза той и облекчено въздъхна.

И се засмя.

— Не мога повече — каза той.

— И отлично. И отлично, скъпи мой.

— Искате ли да ви разкажа още няколко залъгалки?

— Стоп — казах аз. — Достатъчно.

— Това са все глупости, скъпи учителю. Клоунада. Всичко беше лъжа, в старинен дух, фантастика.

— Лъжете. Ето сега лъжете.

— Каква е разликата — и лицето му стана светло и освободено. — Смях и сълзи, скъпи учителю. Няма нищо на света, скъпи учителю, над което да не можем да се посмеем. И най-лесно е над сълзите. Дори над трагедиите на Шекспир може. Може би смехът е единственото нещо, което ни отличава от животните. Смее се само човекът.

— Помислете какво говорите — казах аз. — С вас човек винаги попада в нелепи дискусии. Та вие прекрасно знаете, че има неща, над които не можеш да се смееш. Над „Хамлет“, например. Или не знам вече какво е смешно.

Това беше моята грешка — коя поред?

— Глупости. Вие знаете кое е смешно — каза той спокойно. — Например, дават трагедията „Хамлет“. Принц Хамлет изпълнява монолога „Да бъдеш или да не бъдеш?“ И изведнъж му падат

панталоните... И нататък той изпълнява монолога, като си държи панталоните... А те се смъкват ли смъкват... А още по-смешно е, ако се смъкнат, когато принцът проклена майка си, а зад завесата лежи трупът на Полоний. А панталоните все се смъкват... смъкват...

— Престанете...

— А още по-смешно е, ако панталоните падат по време на дуела с Лаерт...

Отдавна вече се смеех с някакъв пресъхващ кози смях — представях си дуела по гащи, а в гърлото ми закипяха сълзи. Излиза, че на Хамлет (на Хамлет!) можеш да му се присмееш. Престанах да бляя и го погледнах. Широката му уста беше изкривена в усмивка, а по бузата му се стичаше ручейче. Струваше ми се, че се гледам в огледалото.

— Вие сте чудовище... — казах аз.

— Аз съм човек — каза той. — А вие се надсмяхте над може би най-важното в историята на човечеството предположение.

И какво, ако всичко това е сериозно? След това отидох при директора и оправих всичко. Три часа и половина разговор — решиха да му простят и този път. Но да замине на експедиция. Експедицията трябваше да бъде извънредно интересна. След това той дойде при мен и ми каза, че няма да замине.

— Съвсем сериозно — каза той. — Не заминавам с вас на експедиция.

Почувствувах умора и отвращение. Вече ми бе достатъчно, дори и на мен.

— Е... какво — казах аз. — Подписахте уволнението си.

— Да-да, зная — каза той. — Време е вече да си отивам. И без това доста се задържах в археологията.

Всичко вече ми беше някак си безразлично — не зная може ли да се каже така. Някак си изведнъж разбрах — смешно е, но той действително няма работа в науката. Онова, което смътно бях чувствувал, се потвърди. Почувствувах облекчение. Облекчението ми имаше вкус на хинин.

— Можехте поне по-рано да кажете. Колко се застъпвах за вас! Мислите, че е приятно ли?

— Тогава още не знаех, че си отивам.

— Какво се е изменило?

— Скучно ми е да замина с вас. Разбрах какво намерите при разкопките.

— Ясно. Творчески акт. Досетили сте се, без да надникнете под земята. И какво ние, обикновените хора ще намерим там?

— А, не — каза той. — Отидете и намерете. С вас ще замине моето писмо. Когато намерите, тогава го отворете. Иначе пак няма да повярвате. И така... ние с вас се сбогуваме...

Той пак се засмя.

— Стоп — казах аз. — Стоп.

Е какво, оставаше само да заминем и да му докажем и на него, и на самите нас, че именно ние сме венецът на творението и че по друг начин да се мисли засега не се предвижда и че той не можел да отгатне какво ще намерим там сред старите кости. И с това да свършим обезсмислените фантастични идеи, които в последно време нещо много се навъдиха около мен, тихия човек.

ДА, НО ФИГУРАТА СЕ РАЗМЪРДА

И ето, сега е само пустинята и ние с Биденко. Останахме за едно денонощие. Имахме предположения. Лични. Искахме да ги проверим.

В деня на заминаването вятърът стихна и товаренето можеше да се извършва спокойно. Товарехме, макар и без да бързаме, но вътрешно припряно. Още щом спря вятърът, цялото хазартно напрежение от последните дни взе да ни изглежда романтично и почти сантиментално. Всички изпитваха чувство на неловкост и затова заминаваха с облекчение, като че ли се мъчеха нещо да забравят. Лагерът гъмжеше като мравуняк. Спокойната проза, която замени пияната лирика на последните дни, се чувствуваше като глътка свежо облачно утро след цяла нощ пушене. Огньовете димяха, палатките се прибираха. Приблужи се Паша Биденко и ме докосна за лакътя.

— Владимир Андреевич — каза той. — Намерих ада.

— Така ли? — казах аз. — А Велзевул?

— Не, Велзевул не намерих — отвърна Биденко. — Искате ли да ви покажа?

Ад като ад. Никаква мистика. Намерил човекът обикновен, реален ад. Не само това бяхме намерили в тази експедиция. В една изоставена галерия бяхме намерили и един индикатерий и човешки скелети до него. Дори и без анализ беше ясно — възрастта на покойниците е еднаква. Връстници, така да се каже. Изглежда са се скарали и са се наранили смъртно един друг. Бяхме отвикнали да се учудваме. Само се стараехме да не мислим как ще изглежда всичко това после и в какво положение ще се окажем, когато ученият свят произнесе спокойната дума „блъф“. А сега Биденко бе намерил ада. Защо пък да не го намери?

Спуснахме се в шахтата. За няколко месеца тя ни беше станала позната, както на огняря котелното помещение. Долу привършваха работите. Последните групи приближаваха изхода. Ние все повече и повече се отдалечавахме, докато стигнахме до добре познатото ни изходно място, с което завършваше този рудник.

А той, Биденко, все пак беше намерил ада. Мястото не беше безизходно, а имаше оптичен ефект. Оттам, откъдето обикновено гледахме, изглеждаше, че това наистина е безизходно място. А друго място, откъдето да се гледа, изобщо нямаше. Защото под краката ни зееше кладенец, водещ бог знае къде. Затова по-нататък никой не ходеше, въпреки че имаше пътечка покрай самата стена. Оказа се, че ако се премине по-нататък по тази пътечка, започва да се вижда старателно издълбан в рудния пласт сводест проход, по който и продължихме с Биденко. А той все пак намерил ада, този флегматик. Отдавна съм забелязал, че истината най-трудно се вижда, когато е под носа ти.

Имаше дори и река на забвението — Стикс. Нямаше го само превозвача на мъртвите Харон и водата в реката. В замяна на това имаше едно пресъхнало русло на огромна река и купища човешки скелети на дъното. Изглежда, Харон ги бе хвърлял направо във водата. А може би това бяха скелетите на онези, които са се опитвали да избягат от ада и са потънали в Стикс. Как няма да е река на забвението, като от всички пукнатини на пресъхналото русло струяха серни изпарения. Навярно тези минерални води преди хиляди години са излекували мнозина от живота.

Преминахме през руслото и разбрахме, че именно оттук започват истинските рудници, всичко останало бе само преддверието на ада. Дори потърсих няма ли надпис: „Надежда всяка тука оставете“, но надписът, кой знае защо, не беше се запазил.

— А индикаторите са ги държали за охрана — каза Биденко.

— Кой?

— Не знам. Дяволите сигурно.

Странен и фантастичен свят се откриваше пред погледа. Изглежда, тук са добивали злато и, което е най-фантастичното, бил им е известен амалгамният способ. Миризмата на сярата се издигаше от серните извори, сълзеше през пукнатините и се утаяваше на капки върху гладките стени, промити и отшлифовани от въздушните течения на хилядолетията. Воняща горещина, светлинни отблясъци. Странни сенки диво се мятаха върху пламтящите кристали. При всяко движение се появяваха и изчезваха разни рогати муцуни. Но това са все сенки, сенки, скачащи по стръмните завой на галериите. Изправй и изглади всички неравни места и чупки и ще остане само една сянка, спокойна,

ръчна, предизвикана от ръчното фенерче и описана от училищните съвсем ръчни закони, и ще изчезнат дяволите. Може би цялата работа е в това? Объркан, непонятен свят и ето; появяват се дяволите и танцуват из галериите. Но идва науката, изглажда бръчките на вселената и осветява пътя напред с равната светлина на джобното фенерче. Но това е едната страна. А я си представете науката във вид на стотици, хиляди, милиони джобни фенерчета, осветяващи огромния тунел, водещ в безкрая. Нима това е науката? Това е само един неин признак — мъжеството. Каква ярка скучна светлина, какво гладко пространство, в което можеш да живееш, но не ти се иска. Наука нащрек, наука основаваща се на опасения — каква тъжна наука! Преди хиляди години един навъсен учен измислил оградата против дивия звяр „коня“. А един весел учен опитомил звяра и го яхнал. Той знаел — няма неполезна природа, а само неоседлана.

Заобикаляхме черни кладенци, промъкваме се през тунели и галерии и влизахме в зали, за които би могло да се каже, че там не е стъпвал човешки крак, ако не бяха издълбани от човека преди хиляди години. Какви хора са ги изкопали, чие неизвестно невероятно благосъстояние се е крепяло върху техния адски труд? Беше ни ясно как е възникнала легендата за кръговете на ада. За това не беше нужна фантазия, нужни бяха само скици от натура...

— Да... — каза Паша Биденко. — Не знам кой е бил прототип на дявола, но що се отнася до ада, по-добро място не ще намериш.

— ... Чакайте, Паша — казах аз.

— Искам да кажа, ада вече го открихме. Сега ако намерим и дявола — можем да пишем отчета на експедицията.

— Ама тихо де... — рязко казах аз. — Помълчете.

— Защо?

— Ето там... гледайте...

Тъкмо отминавахме един черен кладенец и стояхме до завоя на извънредно равен и гладък тунел.

— Какво е това, Владимир Андреевич? — с шепот попита Паша.

— Нямам понятие — с шепот отвърнах аз.

Далеч напред се виждаше някаква фигура. И това не беше сянка.

— Скулптура... — нерешително каза Паша.

— Не... — отвърнах аз — Тя се движеше.

— Да проверим — каза Паша и насочи натам светлината на фенерчето.

Фигурата рязко се отдръпна.

Стиснах Паша за ръката и го откъгнах назад. Паша се подхлъзна и извика. Отдалече долетя нещо подобно на самодоволен смях.

— Е... какво ще правим? — попита Биденко, дишайки тежко.

— Да вървим обратно — казах аз. — Трябва всичко да се обмисли.

Стараейки се да не бързаме много, тръгнахме обратно. Не ни се искаше да се обръщаме. Понякога ни се струваше, че някой тича след нас, леко, сякаш на пръсти, понякога се чуваше тропот на много крака.

— Глупости — каза Паша, като ме изгледа накриво. — Обикновено ехо. Многократно отражение. Смяхът също е ехо.

— Знам — казах аз. — И все пак е противно.

След това най-после чухме гласове и се добрахме до предните групи, които приключваха работите. Чуваше се деловитото чукане на чукчетата, блясваха последните „блицове“ на жадните фотографии, група почиващи дотегливо проточваше нещо из туристическия фолклор. Всичко беше обикновено и затова мило на сърцето. Не ни се искаше да вярваме ни в ада, ни в дяволите. Дори изкопаемите чудовища, които вече бяхме извозили в три вагона, ни се струваха направени в кооперацията за нагледни пособия. Момчетата и момчетата, мрачни дипломанти и томни кандидати на науките, се занимаваха с най-мирната наука на света: събираха и съхраняваха останките на вече безопасното минало, за да помогнат на хората да не забравят грешките си, за които винаги са плащали с една цена — кръв.

А горе в лагера миришеше на бензин и консерви, тежко се обръщаха камиони и пицяха транзистори. Най-мирната, най-скъпата за мен картина — весел човешки чергарски стан, зает с търсене на истината. На никаква дяволщина не миришеше тук.

Да, но фигурата в онова далечно подземие се беше размърдала.

Чуха се изстрели. Някой салютираше със стартов пистолет, разнесоха се викове „ура“ и това беше единственото спортно мероприятие през цялата експедиция — такива бяха условията. След това последните коли заминаха, звездите обсипаха небето. И останахме двамата с Биденко.

Да, но фигурата в далечното подземие се беше размърдала.

ТОВА НЕ НИ ПОМОГНА

И ето ние отново се движим по познатите ни галерии, но сега сме съвсем сами в цялото подземие, ако не се смята фигурата там, в ада, която съвсем би приличала на скулптура, ако не мърдаше.

Ярко светеха наново заредените фенери. Нямахме право да правим това, което правехме, но видимо нямаше никаква опасност, във всеки случай опасност, предвидена в инструкцията. През цялото време на изучаването на този проклет рудник не бяхме намерили ни една следа от срутване. Хиляди години са престояли тези галерии, от къде на къде ще се срутят точно сега. Целият ми опит ми казваше — опасност няма. А за опасността, която не се предвиждаше в инструкцията, никой не знаеше. Опасността се състоеше само в това, че не взехме със себе си дори и ловни пушки. Не искахме да възбуждаме ненужни опасения. Смятах, че оставаме да приведем в ред записките. Паша успя да отмъкне само чифт хубави брадвички и в последния момент взе от физорга стартовия пистолет.

Защо все пак тръгнахме? Отговорът е прост. Въпреки че, както е при всеки прост отговор, предпоставките му са сложни. Тръгнахме към ада двамата без оръжие, без осигуровка, без да се обадим на някого, нарушавайки инструкцията, накратко — безразсъдно по две противоположни причини. Тръгнахме, защото за мен това беше последното приключение в живота ми, а за Паша — първото. Какво е приключението, защо човек тръгва на риск, от нищо непредизвикан? Защото нека да провери за какво е годен. Аз съм на повече от седемдесет, Биденко — на повече от двадесет, между нас е половин век. Аз скоро ще си отида, а той сега започва. От всички мои ученици истински вярвах само в него. Трябва ли да обяснявам защо? Изглежда, трябва. Защото той смята, че истината е по-важна от самия него. Половин век и пет хиляди години. Само преди сто поколения някой е избягал от този ад, за да разкаже истината. И вярвам, че е бил учен. Така както вярвам, че първият, който доброволно е слязъл тук, е бил поет. Според преданията фамилията му е била Орфей. Само че

възлюбената му, която той почти извел от ада и спасил, не могла да тръгне с него, без да се оглежда. Впрочем с поетите това се случва и днес. А кой от нас, макар и мъничко, не е поет? Та ето какво, щом те са можели, когато са съществували дяволите, сме длъжни да можем и ние, когато дяволът е разжалван от началник на огъня в обикновен пожарникар.

Всичко наоколо беше толкова фантастично, че си помислих още: ами ако дяволът действително съществува? Някакви пришълци от друг свят, които с известни само на тях цели провеждат експерименти над хората и от време на време им подхвърлят идейки, като за атомната бомба.

Помислих си за фантастиката, защото ме е срам да си призная, но когато експедицията замина, ние с Биденко отворихме писмото. Отворихме го, защото имахме право поне до известна степен да се подсигури. Ами ако той наистина е отгатнал какви са тези фигури, които се шляят там в подземията?

С това някак си допуснахме, че ние сме сиви хора, а той — прогнозист от висша класа, който отведнъж, без подбор на варианти, разбира същността на явленията. Всичко това са, разбира се, претексти. Просто не се сдържахме, когато останахме насаме с писмото и се погледнахме в очите. Отворихме го. Но това не ни помогна. Ето писмото.

ГЛЕДАХА МЕН

Струва ми се знам какво сте намерили там. Що се отнася до ада, това са, разбира се, златни рудници. Но защо реших, че той трябва да се търси някъде из тези краища? Защото още когато се занимавах с Митуса, ми направи впечатление, че въстанието, в което е участвувал певецът, е станало точно когато започнало нашествието на татарските орди на Чингис хан и изглежда е било някак свързано с това нашествие. Тогава се досетих, че думата „татари“ значи „пришълци от тартара“ от ада. Ами ако думата „татари“ означава не националност, а пришълци от някакво място в тези краища, откъдето идвали Чингисхановите орди и което древните хора смятали за „тартар“, за ад? Тази мисъл ми заседна в мозъка, защото възникна внезапно, като ясен образ.

Как се ражда образът — никой не знае. Това не е наблюдение, не е и спомен, не е и измислица, не е и механична сплав от детайли. Образът е самоволно възникваща представа, притежаваща не само необикновена яснота, но и необикновена притегателна сила. Образът може да бъде и слухов, и зрителен, и словесен, но не е халюцинация. Творческият образ възниква веднага в своя материал — чуваш мелодия на роял, виждаш място, където никога не си бил, или възниква страница от книга, ненаписана от никого. Да опиша разликата между образа и измислицата или спомена не мога. Но всеки, който се е сблъскал с това, го знае.

Но щом образът се появи, струва си да се замислиш над него. Щом си представих ада, помислих си: няма на света нищо ужасно, което би могъл да измисли дяволът и което не би могъл да измисли човекът. Какво има дяволът в запас? Кипяща смола и серни душегубки, безсмислен сизифов труд, куки, на които окачват за ребрата, танталови изтезания с глад и жажда. Имало го е, всичко това го е имало. Имало е и по-лошо — азиатските изтезания с плъхове и европейските с ток. Всичко това го е имало. И всичко това са го правили хора. И ако спокойно и хладно продължим тази мисъл, тя от

стъпало на стъпало, от стъпало на стъпало ще слиза все по-ниско и по-ниско и ще се насочи към познатия адрес, на чиято врата има табелка „Фашизъм“. С течение на вековете тази табелка се е сменяла — понякога се наричала ад, понякога тартар, но това е все фашизъм. Времето минава, теорията на фашизма се забравя и ето вече на децата им се струват измислица ямите с трупове и пещите, в които изгориха милиони хора. А я си представете, ако изгори лентата на кинохрониката, в която булдозери събират на купища голи тела, какво ще остане след хиляди години? Една легенда за ада и камерите за изтезания. И тогава вече никой не ще повярва, че фашистите биологически не са се различавали от хората. И тогава ще измислят дяволите, пришълци от тартара, както е ставало вече неведнъж. А пък никакви пришълци от тартара не е имало. Имало е обикновени хора, само че изгубили човешкия си образ. Защото тартарът е бил в душите им. Защото тартарът — това е винаги расизъм, тоест мисъл, че човекът от другото племе изобщо не е човек.

Да оставим това. Противно е да се мисли за такова нещо и е отвратително да се пише.

Сбогувам се с вас, скъпи учителю. Затова е толкова дълго писмото ми. Запомнил съм ви още от войната, вашето навъсено добродушие, желанието ви да се вслушате във всяка нова дума, от когото и да произлиза тя, спокойното ви умение да дадете на човека аванс човечност и да не бързате толкова да получите процентите си. Още през войната от всички хора, които случайно видяха фотографията на жената, само вие не полюбопитствувахте коя е тя, въпреки че бяхте единственият човек, на когото ми се искаше да разкаже това. Тази жена не съществува. Това е образ. Още като момчета ние с художника Костя Якушев и още един — физикът Альоша Аносов, го съставихме от няколкостотин фотографии на женски лица — все тогавашни красавици — и нищо не излезе. Събрахме два преснети негатива, взети в един мащаб, и направихме една снимка. После я събрахме с друга такава удвоена снимка и получихме четворна. И така нататък — в геометрична прогресия.

Спряхме чак когато вече съществено нищо не се изменяше. Получихме странно, ослепително красиво, но някак си зловещо, почти мъртво лице. Костя го взе със себе си. Защото бе започнало да ни се привижда и наяве, и насън. След едно денонощие Костя донесе

снимката обратно. Беше същото лице, което вие знаете. Пипнах тук това-онова — каза той. — Не знам как стана. А после отново го фотографирах. Изменения в лицето не се забелязваха, беше същата жена, но жива. Тогава всички се досетихме какво е творчество: не сбор, а скок към ново качество — и затъгувахме. Защото разбрахме: няма да срещнем такава, а аз съм обречен да се стремя към нея. Разбрахме и колко тежко е да се експериментира над човек.

Още две думи, за да свърша спора си с вас, защото спорът не е дълбоко нещо, според мен много по-плодотворно е да си разменяме идеи. Пък и въобще спорът не е моя работа. Защото изкуството въздействува с образи, не с доводи, дори когато изобразява хора, привечащи един другиму доводи.

Сбогувам се с вас, скъпи учителю. Науката съвсем не е за мен. Ако правилно разбирам себе си, моята работа е изкуството. Затова си отивам. Поостанах стара мома и е време вече да давам продукция. Просто направих една голяма обиколка и сега се връщам към пепелището измъчен и обогатен. Просто търсех позицията си. Ако излетиш много високо — не виждаш хората, а много ниско — виждаш шкембето на съседа изследовател, който твърдо знае какво е творчество, обаче самият той, който знае защо, не твори. Помислих си: а защо опорната точка на Архимед трябва да се търси извън човека, ами ако тя е вътре в него? И тогава като се сетих, че и аз съм човек, впуснах се в търсене на себе си, справедливо предполагайки, че в случай на неуспех загубата за всички не е голяма, а в случай на успех това е откритие за мнозина. И когато се сетих, че Уелс не е взел под внимание качествените скокове, едновременно се досетих къде трябва да се търси дявола и какво ще бъде мисленето на бъдещото човечество. Защото всеки един талант — това е способност скокообразно да се осъзнава истината и Леонардо да Винчи е първият нормален човек на бъдещето, до днес обречен на неразбиране.

По такъв начин аз опровергавам Уелс, а не го поддържам, и правя по-нататъшен извод от теорията на еволюцията. Искате ли да знаете как стигнах до тази идея? Всички ние имаме чувството, че човек може да бъде по-добър отколкото е. А какво значи да бъде по-добър? Това значи да съответствува на основните условия на своето съществуване. А основните условия за човека са другите хора, отношенията му, с които постоянно се извъртават от неговите и

техните възделения. Веднъж видях как три хиляди души слушаха един старик, който седеше с гръб към публиката. И това бяха съвсем други хора, не такива, каквито ги знаех от по-рано. Старецът свиреше на орган Бах. И тогава си помислих, че ако сега човек е такъв понякога, в бъдеще ще бъде такъв винаги. И ако за това трябва да станеш музикант, художник или поет — изобщо органист, аз искам да стана такъв, за да тревожа душите на хората и да ги подготвям за онези времена, когато хората по наследство ще стават такива, каквито са сега в момент на творчество. И тогава без мъка бих се отказал от клоуната. Защото клоуната е само началото. На клоуните им се присмиват, но шутовете са започвали битката. Клоуните винаги са отстоявали погазеното човешко достойнство. А достойнството на човека е в неговата способност да се радва на нежността.

И написах една песен. Нарича се „Песен за органиста, който на концерта на известна певица запълвал паузите, докато певицата почивала“.

*Ръстът ми е
не по-голям от валенка.
И всички ме гледат
отвисоко
и органист съм
също малък,
но все пак аз съм
органист.*

*Пристъпих към органа,
скърцайки леко по пода,
от ръста си малък
смутен.
Всички бяха дошли
да слушат певицата,
и никой не искаше
мен.*

Помислих: в орача

ценим целината,
у война —
страха на врага,
дипломатът представя
свойта страна.
Представям аз
органа.

*Пристъпих и седнах.
И без сянка от страх,
като мълния ясен
и бърз,
прицелих се в залата
с токатата на Бах
и натиснах
регистъра
басов.
О, само от музиката,
не от думи
се люшна
земната твърд.
Звуците заплуваха
над главите,
кръжаха
като смърт.*

*И сякаш на древни богове
ропота,
и сякаш камбанен звън,
и сякаш титаните
на цяла Европа
се надигнаха
от гробния сън.*

*Потекоха звуците,
и душите замряха
на любовта*

*пред великия зов.
И нечистите сили,
И смъртта, и омразата
се изплашиха
като от кръст.*

*Бах бе създал,
аз разтревожих
на оловните тръби
урагана.
Кое то съм трупал,
преживял го е геният,
но изравни ни
органът.*

*И виждах:
галерията летеше към сцената
където съм
в токатно бълнуване.
И виждах
чуждестранен свещеник
да плаче на първия ред,
развълнуван.*

*О, как се боях
да не падна
от ръста си огромен,
смутен.
И колко жадувах
с тях да се слея,
с лицата потресени,
които отдолу нагоре
гледаха
мен.*

ЩАСТЛИВ ПОЛЕТ, КЛОУН

Отворихме писмото, но това с нищо не ни помогна. Никаква разгадка на прословутия дявол там, разбира се, нямаше. Защото, разбира се, там имаше трети плик. Той знаеше какво прави и добре водеше играта. При това с надеждата, че дори при всичката си фантазия предполага, че не ще открием в подземие то нищо фантастично, а само нещо много човешки вредно. Но какво именно? Жив фашист ли, който ни е чакал в подземие то пет хиляди години? Интересно с какво се е хранил?... Е, оттук започваше фантастиката... Бр-р... Все пак жалко, че не взехме пушки.

— Владимир Андреевич... ето я... — каза Биденко.

Напред се мяркаше неясна фигура.

Всичко, което се случи след това, приличаше на страшен сън. Да, май беше сън. Защото само насън можеш да попаднеш в такава зловонна клоака, в която изчезнах, щом стъпих върху крехката корица, покриваща равния под, водещ към последната галерия. Ако не беше спасителният пояс и Биденко, щях да потъна в този проклет зандан. Измъкнахме се на твърдо място, изпомазани от някаква мръсотия и когато вдигнахме глави, пред нас в неясната светлина на фенерите изникна едно чудовище.

То стоеше пред нас неподвижно. Макар че едва ли това състояние можеше да се нарече неподвижност. Серният дим го обгръщаше с полупрозрачна пелена. Зад главата му ту се появяваше, ту изчезваше блед ореол и тогава щръкналите му нагоре коси пламваха. Казах — зад главата му? Не точно. То постоянно изменяше облика си и някак си преливаше в черен силует. Страшната му муцуна се раздвояваше и ръцете му при движение изтъняваха и се удължаваха. Не можехме да го разгледаме поради изпаренията и танцуващата светлина, от която очите му пламтяха като червени въгленчета. То мълчеше.

Напипах в джоба си стартовия пистолет. Нямаме с какво да се защитаваме — ето го оня свят, в който попадат грешниците... Мярна

ми се лудата мисъл: все пак е пришълец...

Вцепенен от ужас, вдигнах стартовата си дреболия — инстинктът е по-силен от нас...

Чудовището също вдигна ръка. Тя се протегна напред и се удължи като пипало. На края на пипалото успях да видя пистолет с огромно дуло. Спасение нямаше.

— Лягай! — диво извика Паша, прекъсвайки вцепенението.

Успях да се хвърля по очи — и то на моите години.

Раздаде се оглушителен изстрел. После тишина и полумрак.

Някой здраво ме стисна за глезените. Извиках и изгубих съзнание.

Свестих се, на хладина.

Огромен черен силует, надвесен над мен закриваше звездите.

— Аз съм, Владимир Андреевич — каза Паша.

Сухи ръце масажираха сърцето ми.

— Добре съм — казах аз. — Благодаря, Паша.

Как ме е мъкнал навън през всичките кръгове на ада, лесно ми бе да си представя.

После полежахме на пясъка. Паша ми помогна да стана и се помъкнахме към всъдехода.

Той Сода-слънце ни беше победил.

— Кога се досетихте? — попитах Паша.

— Когато се счупи фенерът.

— Аз също. Е, да отворим писмото. Интересно е все пак...

Отворихме последния плик и го прочетохме на светлината на фаровете.

„... Човек трябва, макар и понякога, да се издигне над самия себе си. Защото освен на себе си няма на кого друг да разчита. Помните ли у Грин: «Аз летя, аз бързам по тъмния път»...“

„Аз летя, аз бързам, аз търся новия човек, приличащ на всеки от нас, когато слушаме песен. Поетите винаги са малко клоуни, но клоунадата — това е кукуригане на петли в зори. Пожелайте ни светлина по пътя, учени“.

„Да, впрочем, съвсем забравих. Какво намерихте там ли? Не се огорчавайте, скъпи Владимир Андреевич, у вас най-малко има нещо дяволско. Просто намерихте първото в света огледало. И това е всичко. Може би е било криво“.

Сода-слънце.

... Щастлив полет, клоун.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.